

Doorstart

“Ik denk, Alexander, dat als we je een stappenteller zouden meegeven, je alleen al van het heen en weer lopen tussen je Kamerbankje en de interruptiemicrofoon aan voldoende lichaamsbeweging komt”¹ (partijvoorzitter Ingrid van Engelshoven tegen fractievoorzitter Alexander Pechtold)

MISREKENING

Een politieke partij streeft naar het realiseren van haar idealen. Over het algemeen bereik je wat dat betreft meer door deel te nemen aan de regering, dan vanuit de oppositie. Ondanks het derde achtereenvolgende verlies bij de Tweede Kamerverkiezingen dacht D66 in 2003 daarom dat regeren beter zou zijn dan oppositievoeren. Mits de democraten zich inhoudelijk voldoende in het kabinetsbeleid zouden herkennen, zo benadrukte Boris Dittrich in april 2003: “Als wij erin slagen een regeerakkoord te sluiten waarin voor ons herkenbare idealen zitten, dan kan ik regeringsdeelname voluit tegenover onze leden en achterban verdedigen. Maar het moet wel duidelijk zijn dat wij mogelijk medeverantwoordelijk worden voor allerlei bezuinigingen die op sociaal gebied grote weerstanden oproepen. Als wij die verantwoordelijkheid nemen, moet daar iets tegenover staan. D66 zal goed zichtbaar moeten zijn.”² Maar achteraf gezien is de deelname van D66 aan het tweede kabinet-Balkenende een grote misrekening geweest. Daarvoor is niet één oorzaak of één hoofdschuldige aan te wijzen. Een combinatie van factoren heeft erin geresulteerd dat de deelname aan Balkenende II de democraten bijna fataal is geworden.

In de eerste plaats was de strategische positie van D66 bij voorbaat zwak. De democraten waren immers niet nodig voor een meerderheid. Er was er een rechtse meerderheid in de Tweede Kamer en CDA en VVD konden op twee alternatieve meerderheden rekenen. Daarmee waren de democraten eenvoudig buitenspel te zetten. Toenmalig D66-senator Ge-

rard Schouw erkent dat achteraf ook. "Als je niet nodig bent voor een meerderheid, moet je net in het kabinet gaan zitten. Dat was een grote weeffout en dan kan je op je kop gaan staan en dingen bedenken, maar dan gaat het niet." Dat soort strategische overwegingen worden onvoldoende meegewogen als het over regeren gaat, erkent Schouw. "Zodra mensen in de partij denken: we kunnen gaan regeren, dan moet alles wijken. De kortetermijnoverwinning om in een kabinet te kunnen gaan zitten verblindt op punten als: zitten we daar ook echt goed, hebben we de goede portefeuilles?"³

De tweede factor van belang is dat D66 sterk geassocieerd wordt met één van de minst populaire kabinetten in jaren. En het imago van dat kabinet past niet goed bij dat van D66. Vicepremier De Graaf stelde nog wel dat Balkenende II een vernieuwend kabinet was, dat veel D66-vernieuwingen doorvoerde op terreinen als de sociale zekerheid, de economie en de bureaucratie: "Dit is niet alleen een bezuinigingskabinet, het is ook een radicaal vernieuwingskabinet. Steeds meer kiezers zien dat we met grote projecten bezig zijn", aldus De Graaf een jaar na de start van het kabinet.⁴ Maar afgezien van de hervormingsagenda, had het impopulaire kabinet een wat bekrompen, conservatieve uitstraling, wat nog eens werd versterkt door de persoon van premier Balkenende. Terecht of niet terecht, beeld en praktijk bleken niet bij elkaar te brengen.

Ten derde hadden veel democraten een ambivalent gevoel bij de kabinetsdeelname. Vanaf het begin kozen veel D66'ers rationeel nog wel voor regeringssamenwerking (een 'verstandshuwelijk'), maar ze hadden er geen goed gevoel bij. Menig democraat had toch een beetje het gevoel dat de keuze om te gaan regeren er door de partijtop doorheen was gedrukt. "Het leidde niet tot saamhorigheid tussen partijtop en basis", stelt Gerard Schouw achteraf. "Je kunt het wel afdwingen, maar als dat niet past bij het hart van de partij, komt het vroeg of laat bij je terug."⁵ Die ambivalentie ten aanzien van de kabinetsdeelname blijft de democraten de hele periode parten spelen. Regelmatig nemen de democraten afstand van kabinetsvoorstellen of coalitiepartners, wat telkens in de media wordt uitvergroot. Tot frustratie van onder meer Alexander Pechtold: "Als je in een kabinet zit dat een andere signatuur heeft, moet je duidelijk laten zien waarom je sommige dingen met dat kabinet wel doet, maar aan andere zaken niet meedoet. Niet erbij zitten en soms doen alsof je er niet bij wil horen. Het kabinet is niet een soort AEX waar je uitstapt op het moment dat je denkt winst te kunnen maken."⁶

De tegenstrijdige geluiden resulteren in een verwarrend beeld, waardoor kiezers niet meer weten waar D66 voor staat en de democraten hun geloofwaardigheid verliezen. Dit alles wordt versterkt door 'weggeven' van belangrijke punten zoals de gekozen burgemeester en het kiesstelsel, kernpunten in het D66-programma, en geklungel bij zoiets als de militaire

missie naar Uruzgan. De kloof tussen het beeld dat mensen van D66 hebben en wat de partij waarmaakt, wordt steeds groter. Bij het nemen van beslissingen wordt door de partijtop te weinig rekening gehouden met wat mensen van D66 verwachten. Ze zijn er teveel van overtuigd dat wat ze doen, goed is en dat het een kwestie is van uitleggen. Bovendien wordt het beeld dat de kiezers van D66 hebben, niet alleen bepaald door de eigen ideeën die de democraten weten te realiseren, maar door het héle kabinetsbeleid. De democraten zijn ook medeverantwoordelijk voor het beleid waar ze het als partij eigenlijk niet mee eens zijn, zoals het vreemdelingenbeleid. D66'ers worden overal in het land op dat beleid aangesproken. Steeds meer ontstaat het beeld dat D66 een kabinet in het zadel houdt, dat door steeds minder mensen wordt gewenst. Daar kan je als partij goede redenen voor hebben, maar je moet niet verbaasd zijn als mensen je daar bij de verkiezingen op afrekenen.

Ook de strijd om het leiderschap van D66, begonnen met het terugtreden van Thom de Graaf als politiek leider na de Tweede Kamerverkiezingen in 2003, en de daarmee samenhangende interne verdeeldheid in de partijtop over de toekomstige koers van D66 speelt de democraten parten. De onderlinge verhoudingen en persoonlijke ambities bepalen teveel de gang van zaken. De partij raakt in de greep van deze machtsstrijd, resulterend in een totaal gebrek aan eenheid en regie. Daadkracht ontbreekt, een consequente koers en strategie zijn onmogelijk. Daar zijn alle betrokkenen debet aan, erkent de nieuwe partijleider, Alexander Pechtold: "Ik voel me net zo schuldig als ieder ander. Ik heb het bij andere partijen ook zien gebeuren, als er een vacuüm valt en helemaal als de gewenste leider wegvalt. Dat is in een politiek proces dramatisch. Iedereen doet zijn best maar niemand communiceert, niemand stemt meer af. Het wantrouwen is groot. Politici zijn zelfs binnen een partij elkaars concurrenten, maar dat zie je in de zomer niet, daar kom je in de winter achter."⁷

Integriteit, geloofwaardigheid en betrouwbaarheid vormen het fundament waarop de relatie van politici met hun kiezers is gebaseerd. Maar de strategische en tactische fouten die in de periode 2003-2006 door D66 worden gemaakt, tasten het imago van D66 juist op deze fundamentele punten ernstig aan. De merknaam D66 wordt synoniem aan draaikonterij, opportunisme en machts spelletjes. En dat is precies waar D66 zich juist altijd tegen heeft gekeerd. De democraten hebben zich altijd van de andere partijen willen onderscheiden door hun manier van politiek bedrijven: integer, pragmatisch, wars van taboes en heilige huisjes, door een zakelijke beoordeling van de feiten en los van partijpolitieke belangen. Deze D66-mentaliteit is in de jaren van het kabinet-Balkenende II buiten beeld geraakt. D66 is voor de kiezers niet meer herkenbaar. De keuzes die de democraten de afgelopen drie jaar hebben gemaakt, hebben D66 een serieus geloofwaardigheidsprobleem bezorgd.

VERTROUWENSBREUK

De dag na de verkiezingsnederlaag overweegt het landelijk bestuur van D66 om af te treden. "Het landelijk bestuur erkent zijn collectieve verantwoordelijkheid in de campagne", zo valt in vertrouwelijke stukken te lezen. Maar alleen bestuurslid communicatie Wilco Wolfers verbindt meteen de ultieme consequentie aan de verkiezingsuitslag. Niet alleen de nederlaag, ook de met personen verbonden richtingenstrijd die de partij in de voorafgaande maanden heeft verdeeld, is voor enkele bestuursleden aanleiding om te overwegen om op te stappen. Bestuurslid Mark Sanders bijvoorbeeld vindt niet dat de verkiezingsuitslag aan het bestuur het bestuur te wijten valt, maar hij wil wel even aankijken hoe de verhoudingen tussen het landelijk bestuur en de nieuw gekozen fractie zal zijn. Blijkt die niet goed, dan zal ook hij opstappen.⁸

Tijdens de verkiezingscampagne is het vertrouwen tussen het landelijk bestuur en de nieuwe partijleider tot een dieptepunt gedaald. Tot grote frustratie van het bestuur heeft Pechtold de regie volledig naar zich getrokken. Binnen het landelijk bestuur heerst dan ook "algemene somberheid" over de samenwerking met de toekomstige fractie. De bestuursleden hebben de indruk dat de nieuwe fractie zijn eigen gang gaat "zonder medeweten van het bestuur."⁹ Die indruk is correct, net als het gevoel over de samenwerking met de nieuwe partijleider. Dit blijkt als op 2 december een delegatie van het landelijk bestuur, bestaande uit voorzitter Frank Dales, vicevoorzitter Roelof van Netten en penningmeester Menno Witteveen, een gesprek heeft met fractievoorzitter Pechtold over de verhouding tussen het landelijk bestuur en de nieuwe Tweede Kamerfractie. In dat gesprek laat de nieuwe fractievoorzitter de delegatie van het bestuur weten dat hij geen vertrouwen heeft in partijvoorzitter Dales.¹⁰ Pechtold wil Dales vervangen door een daadkrachtige partijvoorzitter, die veel tijd kan besteden aan het weer op de rails krijgen van de partij. Dales: "Alexander had behoefte aan een nieuwe start. Dat begreep ik ook wel. Er was geen chemie tussen Alexander en mij. Dat is tijdens dat gesprek ook uitgesproken en toen is gezegd dat het beter zou zijn als ik zou stoppen als voorzitter."¹¹ Dales besluit op het eerstvolgende partijcongres zijn functie neer te leggen. Officieel vertrekt Dales omdat hij het partijvoorzitterschap niet meer kan combineren met het burgemeesterschap van Breukelen.¹² "Het was een boeiende periode en ik heb er veel van geleerd, maar het was geen leuke periode om partijvoorzitter te zijn", zegt Dales terugkijkend. "Het was heel hectisch, we gingen van crisis naar crisis. Het koste veel meer tijd dan ik had verwacht, het was dodelijk vermoeiend."¹³ Dat vindt ook vicevoorzitter Van Netten: "De discussies in het landelijk bestuur waren demotiverend, energievretend. Iedereen hield elkaar gegijzeld. De kampen waren heel sterk. Tussen de bewinds-

lieden en de fractie, tussen de fractie en het landelijk bureau. Frank was niet bij machte om dat te doorbreken.”¹⁴ Kort na zijn vertrek als partijvoorzitter zal Dales ook opstappen als burgemeester. Hij wordt directeur van de Dierenbescherming.

Nu Dales is vertrokken, dringt Pechtold erop aan snel een nieuwe partijvoorzitter te benoemen om D66 door de transitiefase te leiden. Hij wil het liefst geen waarnemend voorzitter, maar meteen iemand die er ‘vol voor kan gaan’. Omdat het eerstvolgende congres (het moment waarop de leden een nieuwe partijvoorzitter kunnen kiezen) nog ver weg is, oppert Pechtold dat het landelijk bestuur dan maar “zonder democratisch proces” een nieuwe voorzitter moet aanstellen. De eerste taak van de nieuwe voorzitter, die ook meteen de komende twee jaar aanblijft, moet zijn een nieuw landelijk bestuur te formeren en het bestuur te “herstructureren.”¹⁵ De boodschap is helder: Pechtold wil de bezem door het bestuur halen. Maar het benoemen van een nieuwe partijvoorzitter buiten het congres om is in strijd met de partijreglementen. Een waarnemend voorzitter kan dus hooguit tot het eerstvolgende congres aanblijven. De reglementen verhinderen eigenlijk ook het aanstellen van een waarnemend voorzitter van buiten het zittende bestuur, maar dat is wel wat er zal gebeuren. Ook nu ligt het initiatief bij de nieuwe partijleider. Wanneer het landelijk bestuur iemand heeft gevonden die tot het volgende congres als waarnemend voorzitter wil optreden, wordt duidelijk dat Pechtold ondertussen zelf ook mensen heeft gepolst. In plaats van de kandidaat van het landelijk bestuur, wil hij Gerard Schouw, één van zijn vertrouwelingen, als waarnemend voorzitter. En zo zal het ook gaan. De kandidaat van het bestuur trekt zich terug.¹⁶

Pechtold en Schouw gaan samen op zoek naar een nieuwe partijvoorzitter. Ze spreken tal van kandidaten, waaronder een aantal ‘zwaargewichten’, D66’ers met ervaring die in het verleden vooraanstaande posities voor de partij hebben bekleed. Maar de meeste kandidaten durven het niet aan om in de huidige crisisperiode partijvoorzitter te worden, of hebben andere redenen om het voorzitterschap af te wijzen.¹⁷ Totdat de naam van Ingrid van Engelshoven valt. Van Engelshoven is voorzitter van de Stichting Verantwoord Alcoholgebruik (Stiva) en geen onbekende binnen D66. Ze heeft al diverse partijfuncties bekleed en was één van de mensen die Alexander Pechtold adviseerde in de aanloop naar zijn partijleiderschap. Van Engelshoven zegt wel ‘ja’ tegen het voorzitterschap van D66. Ze neemt het bij de voorzittersverkiezing op tegen publicist Frans Verhagen, een uitgesproken criticus van Pechtold, die van D66 een liberale beginselpartij wil maken. Van Engelshoven wint de verkiezing echter ruim van Verhagen en daarmee is het trio compleet dat D66 de komende maanden door het diepe dal waarin de partij verkeert, zal moeten loodsen.

De samenwerking tussen Pechtold, Schouw en Van Engelshoven zal van cruciaal belang blijken.

DOORGAAN OF STOPPEN?

In de Tweede Kamer heeft D66 weer drie zetels verloren, of, zoals Van Mierlo heeft gezegd: drie zetels gewonnen, want het had niet veel gescheeld of het waren er nul geweest. Ondanks die optimistische benadering van de verkiezingsnederlaag dient de vraag zich aan: moet D66 doorgaan of niet? Als de partij op 22 november geen enkele zetel had gehaald, dan was die vraag waarschijnlijk snel beantwoord. Maar ook met drie zetels ontkomen de democraten niet aan deze existentiële vraag. De vraag of D66 na de tiende verkiezingsnederlaag op rij nog moet blijven bestaan, wordt gesteld in een vertrouwelijk, ongedateerd document dat eind 2006 binnen het landelijk bestuur van de partij wordt verspreid. Het document is in opdracht van het bestuur geschreven door Michiel van Liere, voormalig directeur van het landelijk bureau van D66. De titel luidt: 'Door met D66?!', met een vraagteken dus. Het is de eerste versie van een rapport dat in de maanden erop nog zal worden uitgewerkt. In het vertrouwelijke document legt Van Liere het partijbestuur drie opties voor. De eerste optie is om uit de verkiezingsuitslag de conclusie te trekken dat er onvoldoende draagvlak voor D66 over is en dat de partij geen toekomst meer heeft. Daarmee zou er na veertig jaar een einde komen aan D66. De tweede optie die Van Liere voorlegt, is om D66 te laten opgaan in een breder initiatief. Onder de kop "Is er voldoende ruimte voor een progressieve sociaal-liberale beweging?" pleit hij voor een onderzoek naar de mogelijkheid van een progressief liberale beweging met geestverwanten uit onder andere GroenLinks, PvdA, VVD en PvdD. Gedacht wordt aan een appèl via landelijke advertentie, ondersteund door tweehonderd bekende namen van binnen en buiten de partij. Indien een dergelijk appèl aanslaat, zou D66 in het nieuwe initiatief moeten opgaan. Het is een idee dat sterk doet denken aan de manier waarop D'66 (toen nog met apostrof) zich in 1966 presenteerde. De derde optie is als zelfstandige partij doorgaan, maar, zo stelt Van Liere, dan moet er binnen D66 wel veel veranderen. "Als wij niet echte keuzes maken, is het gedaan met de partij," zo stelt hij.¹⁸

Vlak voor de kerstdagen wordt het document in het landelijk bestuur besproken, in aanwezigheid van fractievoorzitter Pechtold. Die voelt niets voor een discussie over het bestaansrecht van D66 of een samengaan van D66 met geestverwanten uit andere partijen. Pechtold wil een reële periode de kans krijgen om de partij uit het slop te halen. Ook het bestuur vindt het geen goed plan om D66 nu als een "graadmagere bruid in de etalage"

te zetten.¹⁹ Het plan voor een nieuwe sociaal-liberale beweging zal in latere versies van het rapport dan ook niet terugkeren.

In februari 2007 is een nieuwe versie van het rapport 'Door met D66!' gereed. Het vraagteken is uit de titel verdwenen. Waar de eerste versie nog de basale vraag stelde of D66 wel door zou moeten gaan, bevat de tweede versie van het rapport een uitvoerige analyse van wat er de afgelopen jaren allemaal is misgegaan met de partij. De conclusies zijn hard: het ontbreekt de partij volledig aan een strategie: er is geen meerjarenplan, er is geen idee over de inhoudelijke ontwikkeling, geen visie op het bereiken van kiezers, er wordt geen relatiebeheer gevoerd en er is onvoldoende communicatie tussen het landelijk bestuur, de Tweede Kamerfractie en 'het land'. Ook de organisatie rammelt: "Er is nauwelijks georganiseerde kadervorming, er zijn geen duidelijke opleidingstrajecten, coaching en scouting en inwerktrajecten." D66 moet juist "een partij zijn die zuinig is op de talenten in haar midden, ze koestert, begeleidt en kans van slagen biedt." Volgens het rapport zit D66 "gevangen" in structuur en regelgeving. Er is volgens het rapport "geen politieke partij in Nederland die haar eigen democratische organisatie zo heeft dichtgetimmerd als D66. Een in omvang overzichtelijke partij met een huishoudelijk reglement van meer dan zestig pagina's." De altijd geldende regels zijn bepalend geworden, niet wat wijsheid is in een bepaalde situatie: "Een knellend keurslijf, dat een dynamische partij, ooit opgericht als een vernieuwende, vrijdenkende beweging, verlamt en beperkt, kritische geesten dwingt zich met punten en komma's bezig te houden in plaats van met grote lijnen." Alle commissies in de partij moeten tegen het licht worden gehouden, want het zijn er "veel, te veel", zo stelt het rapport. Dat betekent dat ook commissies zoals de landelijke verkiezingscommissie en de besluitvormingscommissie, die al sinds de oprichting van D66 bestaan, wellicht zullen worden opgeheven of hervormd.²⁰

Ook de cultuur binnen D66 moet het ontgelden. Er is sprake van teveel vrijblijvendheid, er wordt veel gepraat, maar weinig gedaan en de invloed ligt teveel bij een klein groepje 'insiders' (het "zoencircuit"). Te vaak verlopen discussies "verbrokken" en zijn conclusies onhelder. Tegelijkertijd is er ook veel onderlinge rivaliteit en wordt er intern veel met modder gegooid: "Het lijkt af en toe een grote vriendenclub, maar op de BV-mail maken politici elkaar ook geregeld uit voor rotte vis."²¹ De BV-mail, een *mailinglist* die bedoeld is om D66-raadsleden, wethouders, Statenleden en andere bestuurders kennis en ervaring te laten uitwisselen, heeft de afgelopen jaren regelmatig gefungeerd als een uitlaatklep, waar actieve D66'ers kritiek uitten op de Tweede Kamerfractie en hun onvrede over het kabinetsbeleid deelden. Geadviseerd wordt om de 'BV-mail' op te heffen en deze kritiek zo een halt toe te roepen.²²

De wijze waarop men in de afgelopen periode binnen D66 met elkaar is omgegaan, past volgens het rapport niet bepaald bij het beeld van 'die club nette mensen'. De personele invulling van functies is ondergeschikt aan de democratische procedures, heldere beslislijnen en afgebakende bevoegdheden ontbreken: "niemand is de baas, dus iedereen is de baas." Dat heeft geresulteerd in het gebrek aan een duidelijke koers. Voortdurend is het de vraag welke lijn er wordt gevolgd en vooral door wie die lijn wordt bepaald: door de Tweede Kamerfractie, door de bewindslieden, door het landelijk bestuur? Ook staat hierdoor telkens ter discussie of D66 herkenbaar moet willen zijn aan de eigen inhoudelijke punten of aan het beleid van het kabinet waaraan de partij deelneemt. Het ontbreekt, met andere woorden, aan leiderschap in de partij: "Het gebrek aan bereidheid leiderschap toe te kennen en te erkennen is een van de grootste problemen in de cultuur van de partij. Formeel kennen wij geen machtsposities, informeel des te meer."²³

Het rapport velt een hard oordeel over de machtsstrijd die de afgelopen jaren binnen de top van D66 heeft gewoed. "D66 heeft in de afgelopen twaalf jaar meer politiek leiders versleten dan Italië kabinetten had", zo wordt treffend geconstateerd. "Het accepteren van leiderschap lijkt vooral een *issue* bij de net-niet-leiders. 'Gewone' leden accepteren leiderschap dikwijls gemakkelijker dan bestuursleden, vicefractievoorzitters, bewindslieden en partijtjigers." Aan de strijd ligt wantrouwen ten grondslag, zo wordt in het rapport gesteld. "Leiderschap bestaat bij de gratie van vertrouwen. De indruk of de constatering dat zij hun verantwoordelijkheden gebruiken om complotten te smeden en de leden te misleiden, is dodelijk voor de hele organisatie en helaas herkenbaar voor de partij. Gecultiveerd wantrouwen verzwakt het leiderschap, ontnemt daaraan de mogelijkheid tot inspireren en houdt daarmee de beweging gevangen." Het landelijk bestuur van D66 heeft het laten gebeuren en daarmee haar taak verzaakt, zo luidt het oordeel. "Het landelijk bestuur is onvoldoende zichtbaar en hoorbaar geweest. Intern is vastgesteld dat de slagkracht ontbreekt." Het bestuur is zich ervan bewust dat het tekort is geschoten. "We hebben toegelaten dat politieke eigenbelangen zijn gaan prevaleren." Het bestuur is "onmachtig" gebleken om daar wat aan te doen. Het landelijk bestuur rekent zichzelf aan "dat het inhoudelijke debat over de positie, de principes en de doelstellingen van de partij intussen niet fundamenteel is gestimuleerd en georganiseerd."²⁴

'Door met D66!' heeft eigenlijk een soort therapeutische werking. Voor het eerst wordt onomwonden vastgesteld wat er allemaal mis is binnen D66. Het bestuur krijgt een kritische spiegel voorgehouden die niets te raden overlaat. Het benoemen van de problemen biedt de ruimte om opnieuw te beginnen. Want dat is wat nodig is: de partij moet worden

gereanimeerd. De nota 'Door met D66!' is het harde, maar noodzakelijke beginpunt voor dat proces.

KLAAR VOOR DE KLIM

Half maart is het landelijk bestuur klaar met nadenken over de problemen die in 'Door met D66!' zijn benoemd. Na meerdere conceptversies en interne besprekingen van het rapport en nadat waarnemend partijvoorzitter Gerard Schouw zelf er op het laatst nog flink aan heeft gesleuteld, stemt het landelijk bestuur op 13 maart in met het eindresultaat.²⁵ Het definitieve rapport krijgt de titel 'Klaar voor de klim. D66 werkt aan 2010'. Dat de titel van het rapport nu veel positiever is geformuleerd, is een aardige weerspiegeling van het denkproces dat vanaf het moment dat het eerste concept verscheen, binnen D66 is afgelegd.

'Klaar voor de klim' bevat een aantal van de "observaties" uit 'Door met D66!', maar anders dan dit nooit naar buiten gebrachte concept-rapport, focust 'Klaar voor de klim' vooral op concrete projecten die ervoor moeten zorgen "dat D66 weer de bruisende ideeënpartij wordt, het redelijk alternatief, met integere en pragmatische bestuurders en bevlogen en geïnspireerde vertegenwoordigers."²⁶ Daarvoor is in de eerste plaats een mentaliteitsverandering nodig en de reglementen en partijstructuur moeten zodanig worden hervormd dat ze ten dienste komen te staan van de ideeënonwikkeling. 'Klaar voor de klim' gaat dan ook niet over de inhoudelijke koers van D66. Daar is volgens het landelijk bestuur geen aanleiding toe. In plaats van bespiegelingen over de koers wil het bestuur zo snel mogelijk aan de slag met een vijftal concrete projecten.

Het project 'Het debat centraal' heeft tot doel de positie van het inhoudelijke debat binnen de partij te versterken. De al bestaande permanente programmacommissie dient het verkiezingsprogramma permanent *up to date* te houden, te verdiepen en nader uit te werken. Er zullen 'expert panels' worden gevormd om daaraan bij te dragen. De platforms zullen blijven bestaan als forum voor leden die zich betrokken voelt bij bepaalde thema's. Op die manier moet D66 weer een echte debatpartij worden, waar leden participeren in een open, transparant debat, zonder dat zaken vooraf zijn dichtgetimmerd en waar democratisch over de standpunten wordt besloten. Verder zal D66 een nieuwe website krijgen die leden toegang geeft tot een D66-intranet, waar onder andere peilingen over actuele zaken kunnen worden gehouden. Het Kenniscentrum wordt de plek waar al deze lijnen samenkomen.

Het doel van het project 'Parels aan de basis' is om een groep succesvolle en talentvolle raads- en Statenleden (de 'parels') bij elkaar te brengen om tot aan de volgende gemeenteraadsverkiezingen een netwerk te vormen dat ideeën en ervaring gaat verspreiden onder andere afdelingen.

Ook het binnenhalen van nieuwe kandidaat-raadsleden, het scouten en ontwikkelen van talenten en kadervorming van afdelingsbestuursleden behoort tot de doelstellingen van dit project. Het project 'D66-Academie' beoogt een "talentenklas" te starten waar talentvolle D66'ers worden geschoold en hun politieke kwaliteiten verder kunnen ontwikkelen. Door middel van een uitgebreid opleidingsprogramma moeten potentiële volksvertegenwoordigers worden klaargestoomd. Het project 'Winnen 15.000' heeft tot doel in de komende drie jaar het ledenbestand van de partij te laten groeien tot 15.000 betalende leden. Dat is cruciaal voor het functioneren van de vereniging D66, voor het rekruteren van toekomstig kader en voor de partijfinanciën, aangezien de contributie van leden een belangrijke inkomstenbron vormt.

De constatering dat D66 een "dichtgetimmerde organisatie" is en de gevoelde noodzaak daar verandering in aan te brengen, resulteert ten slotte in de Commissie Herziening Werkwijze. Deze commissie komt onder leiding van de nieuwe partijvoorzitter Ingrid van Engelshoven zelf te staan, waarmee het belang wordt onderstreept dat het landelijk bestuur hecht aan het wijzigen van de manier waarop de partijorganisatie functioneert. Van Engelshoven: "In de regelgeving zat een gestold wantrouwen. Die regelgeving was heel terecht gegroeid vanuit het *one man one vote*-systeem. Maar bij iedere stap die je wilde zetten, stuitte je op zoveel processen en waarborgen dat het niet lukte om vooruit te komen. Voor alles moest een commissie worden geraadpleegd of moest je goedkeuring hebben van het congres. Er waren teveel functies die door het congres werden gekozen, terwijl dat af en toe niet praktisch was en het congres daar ook niet altijd op zat te wachten. De organisatie miste slagkracht."²⁷ Ook bij de lokale afdelingen bestaat een grote behoefte om de procedures voor kandidaatstellingen en benoemingen te vereenvoudigen. De commissie streeft naar "opschoning van de statuten en reglementen" en het vormen van een "passende set regels" die ten dienste staan van "de inhoud". De herziene statuten en reglementen moeten in het voorjaar van 2007 gereed zijn om door het partijcongres te worden aangenomen.²⁸

VERKIEZINGEN PROVINCIALE STATEN EN EERSTE KAMER

D66 is nog druk bezig de nederlaag van 22 november te verwerken als op 7 maart 2007 verkiezingen voor de Provinciale Staten worden gehouden. Ook op regionaal niveau verliest D66 fors: 2,6 procent van de kiezers stemt D66.²⁹ In grote delen van het land wordt de partij weggevaagd: D66 verdwijnt uit de Provinciale Staten van Zeeland, Drenthe, Flevoland, Overijssel en Friesland. In de overige provincies houdt de partij maar negen van de 31 zetels over. Waarnemend partijvoorzitter Gerard Schouw is niettemin optimistisch. D66 groeit, zo stelt hij: "We zijn van twee pro-

cent van de stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen naar 2,6 bij de Statenverkiezingen gegaan. Een kleine vooruitgang, maar de eerste in twaalf jaar.”³⁰

Op 29 mei 2007 kiezen de nieuwe Provinciale Statenleden de Eerste Kamer. Op het partijcongres in oktober 2006 is waarnemend partijvoorzitter Schouw gekozen als lijsttrekker van D66 bij deze verkiezingen. De samenstelling van de rest van de kandidatenlijst verloopt niet bepaald vlekkeloos. De stemadviescommissie stelt voor om Joris Backer (juridisch directeur van luchthaven Schiphol) op de tweede plaats te zetten, Hans Engels (hoogleraar staatsrecht in Groningen) op drie en Boele Staal (commissaris van de koningin in Utrecht) op vier. Bij de poststemming bepalen de leden van D66 echter anders: zij zetten Staal op twee, Johanna Boogerd (voormalig lid van het Europees Parlement) op drie en Hans Engels op vier. Vooral de plek van Boogerd is opvallend: door de stemadviescommissie is zij gepasseerd voor de hoogste plaatsen op de lijst.

Op basis van de uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten kan D66 op waarschijnlijk net niet op twee zetels in de Eerste Kamer rekenen. Een lijstverbinding met een andere partij kan de kans op een tweede zetel vergroten. Nadat eerst is overwogen om een lijstverbinding aan te gaan met de Partij voor de Dieren (PvdD), gaan de democraten voor de verkiezing van de senaat een lijstverbinding aan met de VVD en de Onafhankelijke Statenfractie (OSF).³¹ Dankzij die lijstverbinding krijgt D66 een restzetel toebedeeld en gaan de democraten in de Eerste Kamer ‘slechts’ van drie naar twee zetels. Zonder lijstverbinding zou de partij op één zetel zijn uitgekomen.³² De coalitiepartijen CDA (van 23 naar 21 zetels), PvdA (van negentien naar veertien zetels) en Christen-Unie (van twee naar vier zetels) halen ook in de Eerste Kamer een meerderheid. De PVV heeft niet meegedaan aan de Provinciale Statenverkiezingen en komt dus ook niet in de Eerste Kamer. De VVD verliest één zetel en komt op veertien, GroenLinks zakt van vijf naar vier zetels, de SP boekt forse winst: van vier naar twaalf zetels. De SGP blijft op twee zetels, de OSF op één. De PvdD is met één zetel nieuw in de Eerste Kamer, de LPF verdwijnt uit de senaat.

Normaal gesproken houden de leden van de Provinciale Staten, die de leden van de Eerste Kamer kiezen, zich aan de lijstvolgorde zoals die door de partij is vastgesteld. Maar als de uitslag van de stemming voor de senaat bekend wordt, blijkt dat de D66’ers in de Provinciale Staten bij hun stemgedrag zijn afgeweken van de volgorde van de kandidatenlijst: behalve lijsttrekker Schouw wordt Hans Engels met voorkeursstemmen gekozen.

OVERZICHTELIJKE FRACTIE

Sinds de verkiezingen op 22 november heeft D66 nog maar drie vertegenwoordigers in de Tweede Kamer. "Een overzichtelijke fractie", noemt fractievoorzitter Pechtold het. De rol van Tweede Kamerlid is nieuw voor Pechtold, die als minister veelvuldig in de aandacht stond en op harde wijze kennis maakte met de mores van de Haagse politiek. De grote vraag is of Pechtold als fractievoorzitter in de Tweede Kamer op zijn plek is en of hij in staat zal zijn het gedecimeerde D66 uit het dal te trekken. Pechtold zet zich vrij onbevangen aan die taak. "We waren geen partij die net begonnen was", vertelt hij terugkijkend. "We hoefden de dingen niet vanaf de grond af op te bouwen. Er was al meer dan het fundament, het geraamte stond al. Het moest alleen nieuw leven ingeblazen worden, het moest weer gaan werken. De partij moest van de beademing af."³³ Het eerste dat nodig is, is het klaren van de lucht tussen de drie gekozen D66'ers. In de afgelopen jaren hebben zij aan verschillende kanten van de machtsstrijd gestaan en Boris van der Ham en Fatma Koser Kaya realiseren zich dat Pechtold liever met twee andere fractiegenoten in de Kamer had gezeten. Pechtold: "Het was duidelijk dat ik een andere voorkeur had. Boris en Fatma wisten dat ook. Daar hebben we een aantal goede gesprekken over gehad – en ook een aantal stevige aanvaringen. In het begin leidde het wel tot spanningen. Maar we zijn gewoon aan de slag gegaan. Toen we eenmaal onze draai vonden en in een soort positieve *flow* kwamen, was dat voorbij." De drie zijn ook op elkaar aangewezen, want ze moeten met z'n drieën alle onderwerpen zien te behappen. Pechtold: "We hadden alle drie een onmogelijk grote portefeuille. We holden van commissievergadering naar commissievergadering." De drie fractieleden worden daarin bijgestaan door een klein team van jonge, maar enthousiaste medewerkers. Pechtold: "We hadden een jong team en hebben een paar jaar op stagiaires gedraaid. Ik denk dat we acht of negen mensen hadden. En ik heb geprobeerd meteen de vleugels in de partij te verbinden. Bijvoorbeeld door de mensen die voor Lousewies hadden gewerkt, gewoon te laten blijven. Dat wij-zij-denken was daardoor vrijwel meteen weg."³⁴ Ook Joost Sneller, ambtelijk secretaris van de driemansfractie, herinnert zich het enthousiasme waarmee het kleine D66-team aan de slag gaat. "We waren een heel dynamisch team en stuwden elkaar op tot grote hoogte. Heel stimulerend! Het was soms het betere knip- en plakwerk, maar iedereen wist wat hij moest doen. We waren heel goed op elkaar ingespeeld, er was flexibiliteit over en weer, er werd keihard en met veel enthousiasme gewerkt."³⁵ Het feit dat D66 als gedecimeerde fractie niet wordt weggestopt in de kelders van het Kamergebouw, helpt ook. Pechtold: "We moesten uit onze oude kamers en kregen een plek in een

kleine vleugel van het gebouw, in een doodlopend gangetje. Dat gangetje heeft zeer bijgedragen aan het groepsgevoel.”³⁶

PECHTOLD ONTPOPT ZICH ALS DEBATER

De eerste gelegenheid die Pechtold krijgt om zich te laten zien, dient zich al kort na de installatie van de nieuwe Tweede Kamer aan. De Kamer neemt een motie aan waarin minister Verdonk wordt opgeroepen de uitzetting van asielzoekers die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven op te schorten, in afwachting van een mogelijk generaal pardon, waar het nieuwe kabinet, dat op dat moment wordt geformeerd, mogelijk toe zal besluiten. Minister Verdonk weigert echter om deze motie uit te voeren, daarin gesteund door het demissionaire kabinet. Voor Pechtold is het “onacceptabel dat een demissionair rompkabinet, dat slechts de steun heeft van een minderheid, tegen de wil van de meerderheid van de Kamer doorgaat met het uitzetten van mensen.” Hij interrumpeert om de minister te dwingen de wens van de Kamer over te nemen. Pechtold: “Het debat dreigde te verzanden. Niemand sloeg met zijn politieke vuist op tafel.”³⁷ Maar Verdonk wil de uitzettingen niet opschorten. Daarop dient de PvdA een motie van afkeuring tegen Verdonk in, die wordt gesteund door een meerderheid van de Tweede Kamer, waaronder de fractie van D66. Verdonk weigert echter om af te treden. Het kabinet besluit om de motie over de uitzetting van asielzoekers wel uit te voeren en minister Verdonk krijgt een andere portefeuille (integratie, jeugdbescherming en reclassering). Het vreemdelingenbeleid wordt door minister van Justitie Hirsch Ballin overgenomen. De VVD is eigenlijk tegen deze oplossing, maar blijft “vanwege de regeerbaarheid van het land” deel uitmaken van het demissionaire kabinet.³⁸ Tijdens het Kamerdebat over de kwestie levert Pechtold in harde bewoordingen kritiek op de gang van zaken, die hij “prostituering van het staatsrecht” noemt. Wat hem betreft is het onbestaanbaar dat een minister aanblijft als de Tweede Kamer en motie van afkeuring heeft aangenomen. “Dan heeft de minister te gaan. Dan is er geen ruimte meer voor een eigen afweging van de minister, noch van het kabinet,” aldus Pechtold.³⁹ En zeker Verdonk zou moeten opstappen, het is immers niet de eerste keer dat de Tweede Kamer een negatief oordeel velt over haar beleid. Pechtold: “Dit was de vierde motie van afkeuring. De vierde!”⁴⁰ Pechtold hekelt ook het feit dat de VVD-bewindslieden openlijk afstand nemen van het kabinetsbesluit. Daarmee wordt de eenheid van het kabinetsbeleid geschonden, zo houdt de D66-leider het kabinet voor. Pechtold: “Het CDA-deel van het kabinet vindt en doet namelijk iets anders dan het VVD-deel. Daarmee is het kabinet erin geslaagd, van een bescheiden verzoek van een in rechte staande Kamer een buitengewoon bevreemdende staatsrechtelijke vertoning te maken. Staan de VVD-

bewindslieden nu achter het kabinetsbeleid? Aanvaarden de VVD-bewindslieden nu verantwoordelijkheid voor de uitvoering van kabinetsbeleid?" Pechtold legt premier Balkenende en minister Hirsch Ballin tijdens het debat het vuur aan de schenen en wil van het kabinet weten hoe ze de gang van zaken rechtvaardigt. "Artikel 45, lid 3 van de grondwet behandelt de homogeniteit van het kabinetsbeleid. Hoe verhoudt zich de ontstane situatie met dit artikel? Ik krijg hierop graag een reactie van de minister-president én van de vicepremier, bij voorkeur dezelfde reactie."⁴¹ Pechtold voert het debat met flair en humor (hij noemt Verdonk na de portefeuillewissel "minister van Andere Zaken"⁴²), blijft doorvragen als hij geen duidelijk antwoord krijgt op zijn vragen en legt genadeloos de pijnpunten van de gang van zaken bloot. Het debat markeert het debuut van de parlementariër Pechtold als geducht debater. "Bij dat debat met Verdonk merkte ik dat dat 'edele handwerk', waarvan Van Mierlo me had gezegd dat ik dat onder de knie moest krijgen, dat ik dat wel leuk vind. En dat het ook wel kan," vertelt Pechtold terugkijkend.⁴³ "Het gaat er niet om of je hier met drie of dertig zetels zit, het gaat erom dat je het Kamerwerk serieus doet", concludeert de nieuwe fractievoorzitter van de democraten. "Voor het eerst merkte ik dat je als Kamerlid een vuist kan maken."⁴⁴

Een ander onderwerp waarmee Pechtold zich zal profileren is de oorlog in Irak. Aanleiding is een uitzending van het televisieprogramma Reporter in maart 2007. Daarin wordt beweerd dat het kabinet-Balkenende I op de hoogte was van twijfels over de aanwezigheid van massavernietigingswapens in Irak, maar dat niet aan de Tweede Kamer heeft gemeld. Ook zou er door de Verenigde Staten aanvankelijk meer steun van Nederland zijn gevraagd dan premier Balkenende in de Tweede Kamer heeft toegegeven. De uitzending is voor Pechtold aanleiding om te vragen om een parlementair onderzoek naar de steun van het kabinet aan de oorlog in Irak.⁴⁵ Regeringspartij PvdA, die altijd voor zo'n onderzoek is geweest, stemt echter tegen omdat tijdens de kabinetsformatie is afgesproken dat er geen onderzoek zal komen. Pechtold wijst erop dat de regeringspartijen op die manier een belangrijk recht van de Tweede Kamer, namelijk het recht op informatie, buiten werking hebben gesteld. De D66'er is woedend over deze blokkering van de parlementaire controle. Je kan niet iets weggeven, dat niet van jou is, houdt hij het kabinet voor. Ook partijvoorzitter Van Engelshoven verwerpt tijdens het partijcongres de schending van de democratische spelregels door de regering. "Nooit eerder gebeurde het dat in een kabinetsformatie een fundamenteel recht van het parlement, dat van onderzoek, bij voorbaat in de kast werd gezet. Die beslissing is om een aantal redenen diep triest: het ging niet om zo maar een besluit, maar een besluit over steun aan de oorlog in Irak. En dat besluit betekent een uitholling van fundamentele rechten van het parle-

ment. Daar mogen wij ons niet bij neerleggen”, aldus Van Engelshoven.⁴⁶ Maar een Kamermeerderheid is tegen een parlementair onderzoek. Voor Pechtold is de kwestie daarmee niet afgedaan, integendeel. Als in juli uit een uitzending van het televisieprogramma *Argos* kan worden opgemaakt dat Nederland betrokken was bij de voorbereidingen van de oorlog in Irak, vraagt Pechtold opnieuw om een onderzoek. “Wat de regering precies verborgen houdt door een onderzoek te blokkeren, is niet duidelijk. Deze nieuwe feiten maken echter wel duidelijk dat Nederland mogelijk betrokken was bij de voorbereidingen van de inval.”⁴⁷ Steeds weer duiken er nieuwe berichten op over de gang van zaken in de kwestie-Irak. In september zegt oud-informateur Wijffels in het radioprogramma TROS Kamerbreed dat een eventueel onderzoek naar de besluitvorming rond de oorlog in Irak tijdens de formatie van het kabinet een “sterk omstreden onderwerp was waarover intensief gesproken is.” Eerder heeft Wijffels op vragen van Pechtold in de Tweede Kamer ontkend dat er tijdens de formatie over de oorlog Irak gesproken is. “Als het over Irak gaat, krijgen we steeds nieuwe versies van de waarheid te horen. Wat heeft Balkenende te verbergen?”, aldus Pechtold.⁴⁸ Een half jaar later, in maart 2008, meldt het radioprogramma *Argos* dat Nederland de oorlog in Irak militair heeft gesteund, ondanks dat de Tweede Kamer zich hiertegen had uitgesproken. Nederland zou alleen politieke steun verlenen, geen militaire. Opnieuw vraagt Pechtold aandacht voor de kwestie. “Deze nieuwe feiten plaatsen Nederlandse militairen in Irak rond de tijd van de inval, terwijl de Tweede Kamer dit nadrukkelijk had verboden”, aldus Pechtold.⁴⁹ Maar premier Balkenende blijft categorisch ieder onderzoek weigeren. Pechtold: “Het baart me zorgen dat we het kabinet vijftien keer moeten vragen naar de toedracht rond de oorlog in Irak. En vijftien keer bot vangen.”⁵⁰ Door de reeks berichten wordt openheid over de Nederlandse steun aan de oorlog in Irak één van Pechtold’s paradepaardjes. “Al moet ik er elke maand op terugkomen, dat parlementair onderzoek naar de oorlog in Irak zal er komen!”⁵¹ Pas als *NRC Handelsblad* onthult dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken cruciale informatie achterhield voor de eigen minister, besluit het kabinet een onafhankelijke commissie in te stellen onder leiding van voormalig president van de Hoge Raad Willibrord Davids. De commissie doet een jaar onderzoek en presenteret op 12 januari 2010 haar conclusies: er was inderdaad onvoldoende volkenrechtelijk mandaat voor de oorlog in Irak en de Tweede Kamer is niet altijd afdoende geïnformeerd. Premier Balkenende wordt gebrek aan leiderschap verweten in debat over de oorlog. In het Kamerdebat over het rapport zal D66 een motie van wantrouwen tegen de premier steunen.

In het eerste jaar van het fractievoorzitterschap van Pechtold wordt ook de inhoudelijke lijn van D66 onder de nieuwe leider zichtbaar. Pechtold profileert zijn D66 als de partij die oog heeft voor de lange ter-

mijn en daarom wil vernieuwen en hervormen. En daarbij taboes zoals de hypotheekrenteaftrek en verhoging van de AOW wil doorbreken en zaken bespreekbaar wil maken. In een interview zegt Pechtold daarover: "Sinds 2000 hebben we gezorgd voor hervormingen in de zorg, de WAO en de prepensioenen. Maar we zijn er nog niet. We kampen met een volstrekt verzande arbeidsmarkt en een uitgewoonde woningmarkt. D66 is niet de partij die de burger alleen maar naar de mond praat. Wij willen het ontslagrecht versoepelen zodat we van baanzekerheid naar werkzekerheid kunnen. D66 wil de AOW-leeftijd in 24 jaar verhogen naar 67 jaar, dus elk jaar een maand erbij. Dat is geen populaire boodschap, maar we moeten nu dit soort langdurige knopen doorhakken."⁵² Pechtold verwijt het kabinet-Balkenende IV dat het dergelijke hervormingen niet doorvoert en mist een visie van het kabinet op de toekomst. "Ik wil weten hoe het kabinet tegen de toekomst van Nederland aankijkt. Ik snak naar ideeën. Je moet werken aan het antwoord op de vraag waar we straks willen staan als land. Daar hoor ik het kabinet niet over." Het debat gaat daardoor iedere week weer over een andere hype, constateert Pechtold. "Als je zelf niks doet en geen heldere agenda hebt, dan bepalen anderen het debat. Het politieke debat gaat steeds over kleine dingen. Dat komt doordat een perspectief ontbreekt dat de natie bindt. Je prikkelt niet de verantwoordelijkheid en de zelfstandigheid van burgers als je de angst laat overheersen en als politiek leider in je schulp kruipt."⁵³

De prominente rol die Pechtold als fractievoorzitter in zijn eerste jaar in het parlementaire debat inneemt, blijft niet onopgemerkt. Zijn populariteit neemt snel toe en de waardering voor zijn optreden blijkt als de parlementaire pers Pechtold in december 2007 uitroept tot 'politicus van het jaar'. Het publiek kiest voor Pechtold's tegenstrever Wilders.

KLEINE PARTIJ

Omdat D66 de afgelopen jaren minder leden heeft gehad, zijn de contributie-inkomsten teruggelopen. En omdat de partij met steeds minder zetels in de Tweede Kamer is vertegenwoordigd, is ook het bedrag aan subsidie dat de partij van de overheid krijgt steeds lager geworden. Dit noopt de partij eind 2006 opnieuw tot forse bezuinigingen. In november wordt in de begroting voor 2007 rekening gehouden met noodzakelijke bezuinigingen ter grootte van 300.000 euro. Uiteindelijk zal het bedrag 50.000 euro lager uitvallen, maar de bezuinigingen grijpen toch diep in.⁵⁴ Om dergelijke bezuinigingen in de toekomst te voorkomen, is groei van de vereniging noodzakelijk. D66 is één van de kleinste politieke partijen van Nederland. Alleen de Partij voor de Dieren telt minder leden. In 'Klaar voor de klim' is de ambitie geformuleerd om naar 15.000 leden te groeien en het nieuwe landelijk bestuur, eerst onder leiding van Gerard

Schouw, later onder leiding van Ingrid van Engelshoven, steekt dan ook veel energie in het vergroten van het ledenaantal.⁵⁵ Behalve dat er nieuwe flyers en aanmeldingskaartjes worden gedrukt (die enkele tientallen nieuwe leden opleveren), stelt het bestuur zich ten doel het "lek aan de achterkant" te stoppen, dat wil zeggen de opzeggingen door bestaande leden. Leden die jarenlang lid zijn geweest, maar door alle perikelen rondom de kabinetsdeelname de partij vaarwel hebben gezegd, worden door bestuursleden persoonlijk gebeld. En met succes: zeker honderd opzeggers kunnen alsnog als lid van D66 worden behouden. Daarnaast wordt er een actie opgezet waarbij mensen het lidmaatschap van D66 aan iemand cadeau kunnen doen. Ook deze actie is een succes: er worden 320 'cadeaulidmaatschappen' verkocht. Verder worden Jonge Democraten die nog geen combilid zijn, benaderd en zorgt een provisiesysteem voor afdelingen die een actief incassobeleid voeren voor het terugdringen van het aantal wanbetalers. Waar eerdere plannen bij goede bedoelingen bleven, wordt er bij de democraten voor het eerst in jaren weer echt werk gemaakt van ledenwerving. En voor een partij die bij de laatste verkiezingen bijna *knock-out* is geslagen, liegt de ambitie er niet om: D66 wil de instroom van nieuwe leden in 2008 met de helft vergroten (van 1.000 nieuwe leden naar 1.500) en het aantal opzegging halveren (van 1.000 naar 500). Per saldo zal het ledental dan met tien procent groeien, wat van D66 in één klap de snelst groeiende partij zou maken.⁵⁶

VOORUIT KIJKEN

Aanvankelijk zou het voorjaarscongres van D66 op 10 februari 2007 plaats vinden. Maar na de verkiezingsnederlaag in november is besloten het congres te verschuiven naar 12 mei, zodat er meer tijd is om de toekomstplannen, begonnen als 'Door met D66?!' en uiteindelijk resulterend in 'Klaar voor de klim', vorm te geven. Op het voorjaarscongres worden de plannen van het landelijk bestuur door de leden aangenomen. Het werk van waarnemend partijvoorzitter Schouw zit erop. De uitvoering van de voorstellen in 'Klaar voor de klim' zal worden geleid door zijn opvolger Ingrid van Engelshoven, die door het congres als partijvoorzitter wordt gekozen.

De sfeer onder de democraten die zich in Rotterdam hebben verzameld is nog ambivalent. De wonden van de afgelopen jaren zijn nog niet geheeld en de onvrede bij de achterban is nog niet weg. Maar aan de andere kant zien de democraten ook dat de nieuwe partijleider een goede start heeft gemaakt en dat er hard wordt gewerkt aan plannen om de partij er weer bovenop te brengen. Het zijn hoopvolle signalen voor de democraten, die snakken naar een positievere sfeer in de partij. Fractievoorzitter Pechtold wil niets liever dan vooruit kijken. Wat er is gebeurd, is ge-

beurd, het is nu tijd om hard te werken aan het herstel van D66 en de boodschap van de partij consistent uit te dragen. De oppositie tegen het nieuwe conservatief-christelijke kabinet van CDA, PvdA en ChristenUnie biedt ruimte om met de vrijzinnige boodschap die D66 daar tegenover zet, de verloren kiezers weer terug te halen. Dat is ook Pechtold's boodschap in de congres toespraak die hij een half jaar na de laatste verkiezingsnederlaag in Rotterdam houdt:

“Er wordt ons aangepraat dat het ‘samen-gevoel’ van Balkenende IV past bij de tijdgeest. Paars is voorbij, zegt minister Rouvoet. Voltooid verleden tijd. Tja als ik me zou baseren, zoals hij zegt, op de jaren zestig en negentig, waar baseert hij zich dan op? Het jaar nul? Een probleem van de tijdgeest mag dan behoudzucht zijn, nationalisme en intolerantie. Het gebrek aan een politiek antwoord is een groter probleem. Iedereen heeft nu de mond vol van liberalisme. Sociaal liberaal, vrijzinnig liberaal, liberaal democratisch. Waarom moet je in Nederland liberaal altijd duiden en van adjectieven voorzien? Waarom ben je als *liberal* in Amerika een halve communist en moet je je hier verdedigen geen rechtse asfalt-veiligheid-het is wel genoeg met die buitenlanders-conservatief te zijn? Het liberalisme in zijn zuivere vorm is sociaal, is vrijzinnig en zet zeker de democratie in als belangrijkste machtsmiddel. Als machts-verdelings-middel. Ik ben democraat, ik ben vrijzinnig, ik ben liberaal. En dat je sociaal bent, blijkt uit je handelen! In al mijn politieke handelen ben ik gericht op en vanuit het individu. Het individu zelf; zelfstandig, zelfbewust, zelfverantwoordelijk Een samenleving, zeg ik tegen dit ‘samen’-kabinet, is een som van individuen, niet een verdeling van een collectief.

Wij staan voor burgerrechten en wij staan zeker voor hen die geeneraliseerd worden vanwege hun geloof of huidskleur. Daar staan wij pal voor. Ik zal niet ontkennen dat door het tempo van onze ontwikkeling en de globalisering er een nieuwe tweedeling kan ontstaan. Nieuwe *insiders* en *outsiders*. Ik zal niet ontkennen dat dit links en rechts conservatisme in de hand werkt. Ik zal niet ontkennen dat dat behoefte creëert aan duiding en dat sommigen antwoord in het geloof vinden. En daarmee anderen verantwoordelijk willen maken en houden voor dat proces. Immigratie, globalisering, digitalisering en persoonlijke rechten en vrijheden zijn zeer snel over ons heen gekomen. De individuele welvaart was nog nooit zo hoog. De twintigste eeuw kende een ongelooflijke ontwikkeling en emancipatie van het individu. De vraag is niet of we daarmee doorgaan, maar hoe. Wij stellen iedereen in staat erbij te horen. Zijn plek te hebben. Wij gunnen het iedereen medeverantwoordelijkheid te dragen, deel te zijn van de gemeenschap. Wij kunnen er niet tegen als mensen apart staan. Buiten hun schuld hun

hand moeten ophouden. Wij strijden voor rechten van mensen. Recht om te werken, recht om hulp te krijgen bij tegenslag, het recht ook om plichten te hebben. Wij zoeken altijd naar middelen om dingen beter te doen, rechtvaardiger te doen, dingen te doen die ons hart ons in-geeft, maar we houden wel ons verstand erbij.

Door onze partij is de afgelopen veertig jaar veel veranderd. In het begin als reactie op de tijdgeest, soms de tijdgeest vooruit, vaak ertegenin. Democraten, altijd gold voor mij: D66 is geen doel, maar een middel. Het ging ons nooit om de partij, maar om het gedachtegoed. Maar nu, de komende jaren is het mijn doel om met jullie van D66 weer hét middel te maken om voor dat gedachtegoed een groter draagvlak te krijgen.”⁵⁷

Met de diepgaande verdeeldheid in de partijtop van D66 in de afgelopen jaren in het achterhoofd, hecht de nieuw gekozen partijvoorzitter Van Engelshoven eraan om de eenheid in de partijtop te bewaken. Van Engelshoven: “Desnoods slaan we elkaar binnenskamers af en toe de hersens in, uiteindelijk hoort de partijtop het wel met elkaar eens te worden, over de koers, hoe we dingen doen, daar mag je best een robbertje over vechten, maar *in the end* moet je het met elkaar eens worden en op het moment dat dat niet het geval is, moet je iets doen aan de samenstelling van de top.” Ook de band met de rest van de partij is van essentieel belang. Van Engelshoven: “Houd altijd die lijnen kort. Er is veel verwijdering ontstaan doordat mensen slecht van elkaar wisten wat ze deden en waarom. Dat je de organisatie in de partij moet versterken. Als het eenmaal misgaat, is er geen houden meer aan. En zorg dat wat Den Haag doet niet los zingt van de leden in het land.”⁵⁸ Pechtold en Van Engelshoven hebben dagelijks contact. Pechtold: “We werkten aan gezamenlijke doelen, maar we hadden ook een heel duidelijke taakverdeling: haar blik was naar binnen gericht, op de partij, ik was het gezicht naar buiten.”⁵⁹ Anders dan in de voorgaande periode staan de neuzen binnen de partijtop van D66 dezelfde kant op. Pechtold: “Ingrid zei wel eens: er is geen spel tussen ons te krijgen.”⁶⁰ En dat is voor iedereen een stuk prettiger werken. Bestuurslid Mark Sanders: “Tussen Ingrid, Alexander en Gerard werden alle belangrijke zaken in groot onderling vertrouwen besproken en op grote lijnen besloten. Daar konden wij als bestuur dan weer kritisch in meedenken. Niet dat we veel meer macht hadden, maar het was duidelijk waar we wel en waar we niet over gingen en we werden niet meer gewantrouwd of gesaboteerd.”⁶¹ Toch duurt het nog wel een tijd voordat het nieuwe bestuur goed loopt. Van Engelshoven: “We kwamen uit een periode van veel tweespalt, waarin mensen heel verschillende kijk hadden op waar het met de partij heen moest. Dat schuurde nog wel. Het was in het begin lastig om een gezamenlijke koers uit te zetten.” Vooral de samen-

werking tussen Van Engelshoven en vicevoorzitter Roelof van Netten verloopt niet soepel. Van Engelshoven: "Roelof en ik hadden het nodige verschil van mening. Ik had erg de behoefte om dingen op gang te krijgen en dan moet je wel bereid zijn om misschien meer dan eerder in de partij het geval is geweest verantwoordelijkheid te nemen en regie te nemen over ontwikkelingen in het land. Ik zat daar denk ik iets strakker in. Het is nu alles of niets, we gaan nu regie voeren, dat gevoel van urgentie, daar zat het vooral."⁶² Omdat ook de relatie van de vicevoorzitter politiek met fractievoorzitter Pechtold niet erg goed is, zal Van Netten zich aan het eind van zijn eerste termijn als bestuurslid niet opnieuw kandideren. "Ik dacht dat het verstandiger zou zijn als Alexander iemand als vicevoorzitter had die hij vertrouwt, en dat ben ik niet", vertelt Van Netten terugkijkend. "Dus toen dacht ik: ik stop ermee. Het waren ook wel tropenjaren geweest."⁶³

VERGAANDE WIJZIGING SAMENSTELLEN KANDIDATENLIJSTEN

Als uitvloeisel van 'Klaar voor de klim' presenteert de Commissie Herziening Statuten en Huishoudelijk Reglement in september 2007 een vernieuwde versie van de partijreglementen. De nieuwe statuten en huishoudelijk reglement zijn negen pagina's in omvang teruggebracht, er is veel achterstallig onderhoud aangepakt en interne onverenigbaarheden van functies zijn geschrapt.⁶⁴ Partijvoorzitter Van Engelshoven: "Afdelingen moesten soms zoveel actieve mensen hebben om alle vereiste functies te bemensen, dat veel afdelingen dat niet haalden. Daar hebben we een dereguleringsslag in gemaakt. Veel verboden op dubbelfuncties zijn geschrapt. Dat was nodig om alles te kunnen bemensen." De nieuwe reglementen moeten de slagkracht van de vereniging vergroten. Van Engelshoven: "De balans tussen *one man, one vote* en slagkracht was zoek en die hebben we geprobeerd te herstellen. We zijn overal doorheen gelopen en hebben ons afgevraagd: hebben we dit echt nodig? Het was echt een dereguleringsoperatie."⁶⁵

Eén van de opvallendste wijzigingen in het huishoudelijk reglement is de nieuwe manier waarop de democraten in de toekomst hun kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen zullen samenstellen. Bij D66 vindt het samenstellen van kandidatenlijsten van oudsher plaats door middel van een schriftelijke stemming onder de leden. In de loop van de jaren is het systeem op details gewijzigd, maar in grote lijnen hanteren de democraten al sinds de oprichting van de partij dezelfde methode van kandidaatstelling. Daar worden nu twee belangrijke dingen in gewijzigd. De eerste wijziging betreft de manier en het moment waarop de democraten hun lijsttrekker kiezen. Jarenlang hebben niet de leden van D66, maar de aanwezige D66'ers op het partijcongres de lijsttrekker voor de Tweede

Kamerverkiezingen aangewezen. Dat gebeurde doorgaans nádat de leden via een schriftelijke stemming de kandidatenlijst hadden samengesteld. Dit leidde er soms toe dat de democratisch totstandgekomen kandidatenlijst terzijde werd geschoven bij de verkiezing van de nummer één op de lijst. Zo stond Jan Terlouw in 1981 na de stemming onder de leden op de vierde plaats van de kandidatenlijst. Het congres koos hem echter als lijsttrekker. En in 1998 plaatsten de leden Thom de Graaf op de eerste plaats van de kandidatenlijst, maar vertrekkend partijleider Van Mierlo had enkele maanden eerder Els Borst als nieuwe lijsttrekker gepresenteerd. De leden die aanwezig waren op het partijcongres waar de verkiezing van de lijsttrekker plaatsvond, volgden deze voordracht en passeerden daarmee de keuze van de leden die hun stem hadden uitgebracht bij de poststemming.⁶⁶ Sinds 2002 wordt de lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen gekozen vóór de stemming over de rest van de kandidatenlijst. Thom de Graaf, lijsttrekker in 2002 en 2003, is bovendien de laatste lijsttrekker van D66 die is gekozen tijdens het partijcongres. In 2006 is Alexander Pechtold, in afwijking van het huishoudelijk reglement, gekozen door middel van een poststemming onder de leden. Deze leden konden hun stembiljet ook nog indienen tijdens het partijcongres, waar de definitieve uitslag bekend werd gemaakt. Bij de herziening van het huishoudelijk reglement wordt nu, in 2007, vastgelegd dat de lijsttrekker door de leden *of* op het congres wordt gekozen.⁶⁷ In de praktijk komt dit erop neer dat de lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen voortaan door alle leden gekozen zal worden. Daarmee krijgt hij of zij een sterker mandaat als partijleider.

De tweede wijziging is de samenstelling van de rest van de kandidatenlijst. Omdat de leden zelf de kandidaten voor de Tweede Kamer kiezen, kan het voorkomen dat niet alle specialismen in de Kamer vertegenwoordigd zijn of dat er een onevenwichtige man-vrouw-verdeling ontstaat. Dit probleem is de afgelopen decennia opgevangen door middel van een stemadvies. Dat stemadvies wordt opgesteld door een door het congres in te stellen stemadviescommissie, meestal onder leiding van een prominente D66'er. De mogelijkheid (niet de verplichting) om een stemadviescommissie in te stellen, is in 1978 in het huishoudelijk reglement opgenomen. Sindsdien heeft het landelijk bestuur de bevoegdheid een stemadvies te laten opstellen en het congres het recht om het bestuur om een stemadvies te vragen. Pas in 1986 hebben de democraten, op verzoek van het partijcongres, voor het eerst van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. Ook voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1989, 1994, 1998 en 2002 is gebruik gemaakt van een stemadvies. In 2002 is het stemadvies uit het huishoudelijk reglement geschrapt en vervangen door een systeem met regionale voorverkiezingen (zie hoofdstuk 2). Maar na een proef bij de Europese verkiezingen in 2004 heeft het landelijk bestuur in 2006

besloten om het stemadvies weer in ere te herstellen. Het stemadvies is echter altijd omstreden geweest. In het verleden hebben de democraten meerdere malen gediscussieerd over de (on)wenselijkheid ervan. Een deel van de achterban heeft een door een commissie op te stellen stemadvies altijd als een inbreuk op de democratische besluitvorming ervaren. Tegelijkertijd blijkt uit onderzoek dat de leden van D66 het stemadvies doorgaans grotendeels volgen.⁶⁸ En zoals het binnen een democratische partij hoort, hebben de leden het laatste woord en kunnen zij de uiteindelijke volgorde van kandidatenlijsten nog naar eigen inzicht wijzigen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 is dat ook gebeurd. Nadat op voordracht van lijsttrekker Pechtold twee nieuwkomers op de lijst, Ageeth Telleman en Kajsa Ollongren, op de plaatsen twee en drie waren gezet, besloten de leden bij de interne verkiezingen de zittende Kamerleden Boris van der Ham en Bert Bakker op deze plekken te zetten. Tot ongenoegen van lijsttrekker Pechtold.

Deze ervaring is voor Pechtold aanleiding om bij het partijbestuur te pleiten voor een andere inrichting van het stemadvies. Pechtold vindt dat de inschatting van de politiek leider een belangrijker rol moet gaan spelen. "Ik vind: als je wilt dat ik het doe, geef me dan ook invloed op met wie ik het moet doen. En reken me daarop af", aldus Pechtold. "Daarom heb ik tegen het bestuur gezegd: laat de gekozen lijsttrekker een voorkeurslijst samenstellen, die vervolgens de toets der leden kan doorstaan. Ik vind dat de leider het vertrouwen moet krijgen om een team te vormen."⁶⁹ In het voorstel dat de Commissie Herziening Statuten en Huishoudelijk Reglement in september 2007 aan het landelijk bestuur voorlegt, krijgt de lijsttrekker inderdaad een veel zwaardere rol bij het opstellen van het stemadvies. In de toekomst zullen de lijsttrekker en de voorzitter van het landelijk bestuur samen het stemadvies opstellen. Op deze manier kan de lijsttrekker aangeven wie hij achter zich op de kandidatenlijst wil hebben en met wie hij na de verkiezingen dus in een nieuwe fractie wil samenwerken. Daar gaat een krachtig signaal vanuit naar de leden. Partijvoorzitter Van Engelshoven: "Als je eerst een lijsttrekker door alle leden laat kiezen, dan heeft die een groot mandaat van de leden. Dan moet die lijsttrekker ook een stem hebben in het team waarmee hij of zij de volgende periode moet gaan werken."⁷⁰ Door de conceptkandidatenlijst duidelijker het stempel van de partijleider te geven, hoopt de partijtop dat grote wijzigingen door de leden in de toekomst minder zullen voorkomen. "Je moet naar het team kijken", aldus Van Engelshoven. "Dat had ook met de recente ervaringen te maken. In 2006 hadden we een aantal mensen die zich tot elkaar veroordeeld voelden in plaats van mensen die met elkaar een team wilden zijn."⁷¹ Dat vindt ook partijleider Pechtold: "Uiteindelijk moet een fractie meer zijn dan de som der delen. Het is net als voor een voetbaltrainer: die heeft natuurlijk een spits

nodig en een linksbuiten, maar hij kijkt ook naar het team, wie speelt welke rol, wie zet dingen op scherp, wie bemiddelt?"⁷² Maar de leden houden het laatste woord.

In het landelijk bestuur is niet iedereen blij met de nieuwe inrichting van het stemadvies. Van Engelshoven: "Er is in het bestuur lang over gesproken of je dit zo moest doen en niet iedereen was meteen erg overtuigd."⁷³ De bestuursleden Mark Sanders en Roelof van Netten zijn er nog niet uit of zij wel met het voorstel over het stemadvies zullen instemmen. Ook Tweede Kamerlid Boris van der Ham heeft bezwaren tegen de nieuwe vorm van het stemadvies.⁷⁴ De voorstellen voor de herziening van de statuten en het huishoudelijk reglement van de partij worden op het najaarscongres op 17 november door de leden aangenomen. Dat gaat met opvallend weinig discussie gepaard. De democraten accepteren zonder morren een grotere rol van de partijtop bij het samenstellen van de (concept-) kandidatenlijst voor Tweede Kamerverkiezingen, iets wat twee of drie decennia eerder binnen D66 ondenkbaar zou zijn geweest.

E-VOTING

Binnen D66 is het congres (de algemene ledenvergadering) het hoogste besluitvormende orgaan. Ieder lid heeft toegang tot het congres (er is geen getrapte vertegenwoordiging) en ieder lid (jong of oud, bekend of onbekend, actief of passief lid) heeft een stem die even zwaar telt als iedere andere: *one man, one vote*. De democraten hebben daarmee binnen de eigen gelederen gestalte gegeven aan hun democratische idealen. Dat dit systeem ook nadelen heeft, is in de geschiedenis van D66 al diverse malen aangetoond. Eén van de meest onzekere factoren bij de ultra-democratische besluitvorming is de samenstelling van de verzameling leden die tijdens een congres aanwezig zijn – en die dan ook nog in de plenaire zaal zitten op het moment dat voorstellen in stemming worden gebracht. De manier van besluiten nemen is bedacht in een tijd dat computers en internet nog niet bestonden en congresstukken alleen op papier beschikbaar waren. De wereld 'digitaliseert' echter in hoog tempo en de moderne informatie- en communicatietechnologie biedt ook voor D66 nieuwe mogelijkheden. Op het najaarscongres in 2003 hebben de leden van D66 daarom een motie aangenomen die het bestuur oproept om de techniek in te zetten bij de interne partijdemocratie.⁷⁵ In de motie wordt onder andere voorgesteld dat het mogelijk zou moeten worden om moties voor het congres niet alleen schriftelijk in te dienen, maar ook per e-mail aan te melden (door de bedenkers van het voorstel de zogenaamde 'e-motie' gedoopt). Ook wordt voorgesteld om congressen en andere ledenvergaderingen per *webcast* via internet uit te zenden, zodat ook leden die

niet in staat zijn om fysiek aanwezig te zijn, het congres toch kunnen volgen. De motie gaat zelfs nog een stap verder: leden die niet op de congreslocatie aanwezig zijn, zouden via *e-voting* moeten kunnen meestemmen.⁷⁶

Het landelijk bestuur is niet onverdeeld gelukkig met de motie. Vooral de vraag of leden die niet aanwezig zijn wel zouden moet kunnen stemmen, leidt tot veel discussie. De opzet van de besluitvorming op congressen is gebaseerd op het principe dat eerst in alle openheid wordt gediscussieerd, standpunten en invalshoeken worden gewisseld en dat daarna een besluit wordt genomen. Leden die niet fysiek aanwezig zijn, kunnen ook niet aan het debat meedoen, zo redeneert het landelijk bestuur. Bovendien bestaat het risico dat de stemmen van 'niet-congresgangers' doorslaggevend kunnen zijn. Het bestuur vreest dat er in het ergste geval zelfs meer 'thuisstemmers' zijn dan op het congres aanwezige leden.⁷⁷ Het valt te betwijfelen of die vrees gegrond is, want een congres is meer dan debat en stemmingen, het is ook een sociaal evenement en netwerkgelegenheid. Ook over het elektronisch stemmen op congressen bestaan reserves. Stemkastjes zijn duur en de techniek is niet altijd betrouwbaar. Het bestuur ziet echter ook de voordelen van elektronisch stemmen: de uitslag van de stemming is altijd duidelijk (er willen nog wel eens bijna net zoveel stemkaarten vóór als tegen de lucht ingaan) en het is niet meer nodig om bij een onduidelijke uitslag over te gaan tot schriftelijk stemmen (waarbij alle aanwezige leden een stembriefje invullen, die allemaal met de hand moeten worden geteld). Het bestuur heeft dus nogal wat bedenkingen, maar realiseert zich ook dat de motie door het congres is aangenomen en dus wel moet worden uitgevoerd. Het bestuur besluit om een proef te houden met het stemmen met stemkastjes op het congres. Ook zal het huishoudelijk reglement worden aangepast om digitale ledenraadplegingen mogelijk te maken.⁷⁸ De proef met de stemkastjes blijft bij één keer en ook de andere plannen om meer gebruik te maken van elektronisch stemmen liggen lange tijd in de ijskast. Pas in november 2008 wordt na eerdere pogingen en experimenten het digitaal stemmen bij interne verkiezingen ingevoerd. Het *online* samenstellen van de kandidatenlijsten werkt hetzelfde als bij de bekende poststemming, maar dan zonder papier, via een beveiligde internetverbinding. Leden krijgen niet langer een lijvig kandidatenboek met stemformulier thuisgestuurd, maar kunnen via een per e-mail toegestuurde link op de website van D66 hun stem uitbrengen. Het *one man, one vote*-principe blijft gehandhaafd.

Internet wordt toch al een steeds belangrijker communicatiemiddel in de partij. Het gebruik van fysieke post wordt zoveel mogelijk beperkt. De communicatie met de leden zal voortaan zoveel mogelijk digitaal gebeuren, via de website van de partij en via e-mail. Daarnaast is D66 in toenemende mate actief op nieuwe media, zoals Facebook, Hyves en Twit-

ter. Op de website krijgen de leden toegang tot het D66-intranet, waar ze zelf hun gegevens in de ledenadministratie kunnen beheren, ook een plan dat lang op de plank heeft gelegen. De digitalisering heeft ook gevolgen voor de *Democraat*. Het ledenblad, dat al sinds de oprichting van D66 bestaat, is in de afgelopen jaren zes keer per jaar verschenen. In het najaar van 2002 is het blad veranderd van een tijdschrift in een krant en in omvang afgenomen. Dat was deels om bezuinigingsredenen, maar ook omdat de D66-website een steeds belangrijker medium werd om leden (en niet-leden) te informeren. Even lijkt het erop alsof ook de *Democraat* een digitaal magazine wordt, maar daar wordt uiteindelijk toch vanaf gezien. Het partijblad blijft op papier verschijnen en wordt in 2004 en 2005 een aantal keren vernieuwd. Het blad krijgt een nieuwe vormgeving, meer pagina's en wordt *full color*, maar de goedkope krantvorm wordt gehandhaafd. In 2007 verschijnen maar twee edities. Hieruit blijkt wel hoezeer digitale informatievoorziening de traditionele vormen per fysieke post heeft verdrongen. Ontving een D66-lid twee decennia eerder nog tien keer per jaar een *Democraat* op de deurmat, nu zijn de website en de maandelijkse e-mail-nieuwsbrief de belangrijkste bronnen van informatie voor leden. Maar het traditionele partijblad verdwijnt voorlopig nog niet: als aanvulling op de e-mail-nieuwsbrief verschijnt de *Democraat* vanaf het voorjaar van 2008 weer als een modern *full color* ledenmagazine.

VERLOREN VERTROUWEN EN DE WEG NAAR HERSTEL

Het D66-congres dat op 12 mei 2007 de plannen in de nota 'Klaar voor de klim' aanneemt, is tegelijkertijd van mening dat het partijbestuur te snel wil overgaan tot een nieuwe start, zonder zich voldoende rekenschap te geven van de redenen waarom D66 de afgelopen twaalf jaar aan politiek profiel en electoraal vertrouwen heeft verloren. In motie 85.5001 geeft het congres het partijbestuur opdracht tot een onderzoek hiernaar. Het bestuur zit niet bepaald te wachten op een commissie die gaat terugkijken. Partijvoorzitter Van Engelshoven: "Ik snap wel dat men terug wilde kijken, om ervan te leren en het in de toekomst te voorkomen. Maar ik had meer behoefte om vooruit te gaan. Er lag al een analyse ('Klaar voor de klim' – MvdL). We hadden zoiets van: we weten het allemaal wel, moeten we er echt zoveel energie in gaan steken en zo ver terugkijken? Maar het congres wilde het echt een keer opgeschreven en uitgesproken hebben."⁷⁹ De commissie die door het partijbestuur wordt belast met de uitvoering van de congresmotie staat onder voorzitterschap van voormalig Tweede Kamerlid Louise Groenman.⁸⁰ De commissie presenteert haar eindrapport op het congres in Nijmegen op 17 november 2007. 'Verloren vertrouwen en de weg naar herstel' is een terugblik op het reilen en zeilen van D66 in de periode van 1994, toen de partij een historisch

hoogtepunt van 24 zetels behaalde, tot het najaar van 2006, toen er nog drie zetels resteerden. De commissie-Groenman wijst voor die neergang in haar rapport geen schuldigen aan: "Iedereen die in de periode 1994-2007 deel uitmaakte van de partijtop dan wel op andere wijze een belangrijke rol speelde, is mede debet aan de gang van zaken. Ook draagt de partij een collectieve verantwoordelijkheid voor de gang van zaken: veel beslissingen zijn immers door het congres geaccordeerd of achteraf bekrachtigd." Volgens de commissie is de neergang niet te wijten aan de inhoud van het D66-programma, maar aan de manier van optreden van de D66-politici: "Duidelijk is dat D66 in toenemende mate het vertrouwen van de kiezer heeft verloren. Naar de mening van de commissie ligt dat niet aan het D66 programma, maar wel aan de manier waarop de partij en haar woordvoerders dat hebben trachten te realiseren."⁸¹

De commissie-Groenman doet een aantal aanbevelingen, waaronder het opnieuw formuleren van de *unique selling points* van D66. D66 moet durven om "politiek niet-correct" te zijn "op een beschaafde manier." Volgens de commissie is D66 een partij met een breed sociaal-liberaal programma, gecombineerd met een vrijzinnig-democratische politieke houding. Die houding wordt door de commissie omschreven als "een praktisch probleemoplossende instelling en binnen de erkenning van een medeverantwoordelijkheid voor het lot van de ander en voor de gemeenschap als geheel, een zo groot mogelijke individuele vrijheid." Verder adviseert de commissie-Groenman de partijtop te blijven uitleggen wat democratie en democratisering voor D66 betekent: "mensen meer zeggenschap geven, vanuit de autonomie van het individu, meer invloed en controle op wat de overheid haar burgers te bieden heeft en het ter verantwoording kunnen roepen van bureaucratische instellingen." Maar die democratiseringsgedachte moet waar dat maar kan wel "met het eigen politieke handelen" worden verbonden. Op die manier moet D66 weer invulling gaan geven aan de "andere manier van politiek bedrijven" die de partij altijd heeft willen uitstralen. Andere adviezen behelzen onder andere het mobiliseren en organiseren van de deskundigheid binnen de partij, het scouten en begeleiden van talent, het verbeteren van de communicatielijnen vanuit 'Den Haag' naar de leden, afdelingen en regio's in het land, het betrekken van mensen met kennis en ervaring van buiten de partij en binnen maatschappelijke organisaties en het altijd terugkerende advies afspraken te maken over wie wanneer waarover de regie heeft binnen de partij. Ook partijleider Pechtold krijgt van de commissie-Groenman een opdracht mee: "Het is in eerste instantie aan Alexander Pechtold om de twee aspecten, een breed sociaal-liberale agenda en een kritische houding ten aanzien van het functioneren van de democratie, te verenigen op een manier en met een politieke houding die de kiezer weer vertrouwen inboezemt."⁸² Dit is precies wat Pechtold in de jaren die ko-

men gaan, zal doen. Veel van de adviezen van de commissie-Groenman sluiten aan op de plannen van het landelijk bestuur in 'Klaar voor de klim' en zullen in de komende jaren worden uitgevoerd.

Het congres, dat een half jaar eerder op een grondige analyse heeft aangedrongen, neemt het rapport van de commissie-Groenman in november 2007 voor kennisgeving aan. De blik van de democraten is inmiddels meer vooruit gericht dan achteruit. Maar juist voor de toekomst zijn de lessen uit het verleden van belang. Partijvoorzitter Ingrid van Engelshoven omarmt in haar congres toespraak de bevindingen van de commissie-Groenman:

“Het rapport maakt duidelijk maakt waar de weg naar herstel moet beginnen. Het gaat eerst en vooral om herstel van vertrouwen. We moeten gezamenlijk investeren in het versterken van ons inhoudelijk profiel. De commissie-Groenman formuleert dat aldus: “Formuleer opnieuw de *unique selling points* van D66. Ingebed in een breed sociaal-liberaal programma gecombineerd met een vrijzinnig-democratische politieke houding”. Ik ben blij met die formulering. Wat D66 onderscheid van andere partijen is juist die combinatie van die brede sociaal-liberale agenda en die vrijzinnige democratische houding. Ik weet ook dat er leden zijn die willen dat we in onze profilering daartussen een keuze maken. Ik zeg hen: het is niet of/of, maar en/en. De positie die we politiek innemen zal vooral moeten blijken uit ons handelen. Misschien minder dan ooit laat de kiezer zich verleiden door de veelal verouderde ideologische etiketten die partijen op zichzelf proberen te plakken. Steeds meer zullen partijen beoordeeld worden op de vraag of zij problemen in de samenleving durven onderkennen en daarvoor proberen werkbare oplossingen te vinden. En steeds meer geldt: wat je zegt moet te rijmen zijn met wat je doet. Op dat punt zijn we de afgelopen jaren herhaaldelijk de fout ingegaan. Het beleidsprogramma van het kabinet laat weinig ruimte voor vrijzinnigheid. En dus de uitdaging bij ons legt om daarvoor het vrijzinnig alternatief te zijn. Ik hecht zelf aan het hoog in het vaandel houden van de term ‘democraten’. Daar liggen onze geboortepapieren, die moet je nooit verloochenen.”⁸³

Ook de congres toespraak van Alexander Pechtold sluit naadloos aan bij het rapport van de commissie-Groenman, waarin wordt geadviseerd de *unique selling points* van D66 duidelijk te formuleren en de kritische houding van D66 ten opzichte van het functioneren van de democratie centraal te zetten:

“Onze democratie heeft betere tijden gekend. Er zijn nieuwe regenten gekomen, Die er niet over piekeren eigen macht af te staan ten gunste

van de burger. Ze doen liever alsof. Zoals een verkiezingscampagne voor het parlement, geheel gericht op de persoon van de premier. Als de regel maar blijft bestaan, mag de praktijk alles uithollen. Congres, "Een praktisch probleemoplossende instelling, en binnen de erkenning van een medeverantwoordelijkheid voor het lot van de ander en voor de gemeenschap als geheel, een zo groot mogelijke individuele vrijheid." Het is deze definiëring, deze omschrijving van onze politieke houding die me trof in het rapport van de commissie-Groenman, en die ik – bij hoge uitzondering – tot ons geloofsartikel verhef. Wij hebben oplossingen. Wij hebben een eigen koers. Niet in het relativisme en niet in de beschuldiging. Maar in ruimte, in tijd. Zelfontplooiing en versterking van de persoonlijke identiteit ten opzichte van de collectieve identiteit, is de smeerolie voor geslaagde integratie, Zelfontplooiing is dé remedie tegen onverdraagzaamheid. Het moet uit de mensen zelf komen, dat is mijn diepste overtuiging. Ik laat me niet wegzetten in de softe hoek, ik wijk zeker geen millimeter voor het rechts rabiate geluid en ik weiger mee te draven in de xenofobe wedloop."⁸⁴

Pechtold hekelt in zijn congres toespraak het gebrek aan keuzes van het vierde kabinet-Balkenende, waardoor belangrijke hervormingen uitblijven. Tegenover dat beeld van een kabinet dat kiest voor stilstand en vooruitschuiven, zet Pechtold de hervormingsagenda van D66:

"Het gestolde wantrouwen in de coalitie, heeft uitruilen tot het hoogste goed gemaakt. Maar dan niet op de manier die we gewend zijn: de één krijgt dit, en de andere mag dat. Heel begrijpelijk, dan hou je tenminste nog iets van je agenda overeind. Nee, het gaat anders tussen deze partijen: als ik dit niet krijg, dan krijg jij dat niet. De uitkomst is zo altijd twee keer nul, twee keer niets. Stilstand. PvdA geen Europees referendum. CDA geen modernisering van de arbeidsmarkt. PvdA geen onderzoek naar de oorlog in Irak. CDA geen herkeuring in de WAO. PvdA geen beperking van de hypotheekrenteaftrek. CDA geen hervorming van de huurmarkt. En zo wordt de agenda leger en leger. 'Samen leven en samen werken.' Vooralsnog is het vooral samen leven. Want samenwerken? Waaraan, vraag je je af. De versoepeling van het ontslagrecht verdwijnt achter de horizon van deze kabinetsperiode. Resultaat: *outsiders* blijven verstoken van een baan. Zelfontplooiing en zelfstandigheid – dé voorwaarden voor emancipatie en integratie – leggen het af tegen behoudzucht en gemakzucht. Een gemiste kans om een overleefd systeem aan te passen aan de eisen van onze tijd. Dat is zo'n beetje de houding van dit kabinet. Laten we ons alsjeblieft geen rotzooi op de hals halen. Het schrikbeeld van een vol

Museumplein vervult de premier met afgrijzen. Ik heb het hem op de televisie horen zeggen: 'Dát moet koste wat kost worden voorkomen.' Oude tijden herleven. Een kabinet dat wijkt voor dreiging van een vol Museumplein.

Wij durven die keuzes allemaal wel te maken. Hervorming van de woningmarkt, de arbeidsmarkt, de AOW. We doen het niet uit *Prinzipienreiterei*, maar vanuit een praktisch probleemoplossende instelling. En vanuit de opvatting dat we verantwoordelijkheid dragen voor volgende generaties. De huidige generatie gaat er met de gouden eieren vandoor, en laten jongeren berooid achter. Het lijkt wel of iedere generatie haar vrijheid opnieuw moet bevechten. Hier staan wij recht tegenover elkaar: D66 en dit kabinet. Een overheid die alle mensen bij de hand neemt om hun leven in goede banen te leiden, en zo ieder initiatief en iedere ontwikkeling naar zelfstandigheid smooit. Een staat, die de toch al overspannen verwachtingen in een overheid, die alle ongeluk kan voorkomen, alleen maar groter maakt. Het geloof in een maakbare wereld, in de maakbare mens, door een ongebreideld paternalisme van de staat ten opzichte van het individu. Bos, Balkenende, en Rouvoet willen mensen vormen naar hun evenbeeld. Wij, wij zijn meer van het zelfbeeld. Van verzorgingsstaat naar participatiestaat. Niet betuttelen, niet verketteren. Niet assimileren, maar participeren!''⁸⁵

REORGANISATIE IDEEËNONTWIKKELING

Het Kenniscentrum van D66 heeft zwaar te lijden gehad onder de bezuinigingsronde in 2003 (zie hoofdstuk 1). Het wetenschappelijk bureau is toen organisatorisch 'geïntegreerd' met het partijbureau en sindsdien is er nog maar één voltijdmedewerker voor het Kenniscentrum beschikbaar.⁸⁶ Medewerker Erik Dees houdt het wetenschappelijk bureau van de democraten in zijn eentje draaiende. *Idee*, het tijdschrift van het Kenniscentrum, verschijnt nog periodiek en er verschijnt een reeks *Sociaal-liberale verkenningen*, maar verder functioneert het wetenschappelijk bureau van de democraten op een laag pitje. Dat heeft overigens niet alleen met geld te maken. Het is ook het gevolg van de manier waarop er in de eerste jaren na de eeuwwisseling in de partijtop tegen het Kenniscentrum wordt aangekeken. Nut en noodzaak van een wetenschappelijk bureau worden niet ingezien. De aandacht gaat uit naar het dagelijkse politieke werk. Als Erik Dees medio 2005 bij het Kenniscentrum vertrekt, is er gedurende een half jaar niemand meer werkzaam en is zijn functie vacant. Het werk van het Kenniscentrum ligt nagenoeg stil. Aan deze situatie komt in januari 2006 een eind, als twee nieuwe medewerkers worden aangetrokken. Gert van Dijk krijgt als senior medewerker de leiding over het Kenniscen-

trum, Frank van Mil treedt als junior medewerker in dienst. De eerste maanden verandert de situatie nog niet en na de verkiezingen in november 2006 vertrekt Van Dijk alweer en is Van Mil de enige betaalde medewerker van het Kenniscentrum. Van Mil: "Toen zat ik hier alleen, met eigenlijk nog steeds geen flauw idee wat ik moest doen."⁸⁷ Even lijkt het erop dat het werk waar het wetenschappelijk bureau voor bedoeld is, helemaal wordt stopgezet. In het kader van 'Klaar voor de Klim' wordt overwogen het Kenniscentrum om te vormen tot een verenigingsbureau dat het ontsluiten van de kennis en ervaring van de partijleden faciliteert. Van Mil: "Ik heb me daar erg tegen verzet. Iedere partij moet een club hebben die het primaat heeft om moeilijk te doen. Die bij standpunten zegt: ok, dit is wát we vinden, maar waarom vinden we dat? Waar baseren we dat op, wat voor mensbeeld en wereldbeeld zit daar achter? Daarover nadenken."⁸⁸ In de maanden na de electorale klap op 22 november 2006 wordt niet alleen begonnen met de wederopbouw van de partij, maar ook aan de wederopstanding van het wetenschappelijk bureau. Er komt een tweede medewerker bij en later nog een derde. En er wordt een netwerk van vrijwilligers opgezet. Drie jaar nadat met dit werk is begonnen werken er permanent vijftig tot zeventig D66'ers direct of indirect voor het Kenniscentrum: in werkgroepen, als tekstschrijver, coördinator of deskundige die zijn of haar kennis en expertise ter beschikking stelt om de partij te adviseren. Aangestuurd door de (slechts) drie vaste krachten van het wetenschappelijk bureau.

De wederopstanding van het wetenschappelijk bureau gaat gepaard met een andere organisatie van de ideeënontwikkeling binnen D66. Dit is van oudsher vrijwel volledig *bottom-up* georganiseerd. Vanuit de wens de eigen partij democratisch te organiseren, hebben toegankelijkheid, vrijwilligheid en eigen verantwoordelijkheid altijd centraal gestaan. De democratische partijcultuur mocht niet teveel worden beperkt door verplichtingen en formele structuren. Maar deze organisatievorm heeft ook nadelen. Zo leveren de egalitaire gedachtevormingsprocessen niet altijd kwalitatief goede en bruikbare inzichten op. En vrijwilligheid gaat niet zelden gepaard met een grote mate van vrijblijvendheid. Van Mil: "Soms functioneerde het goed, maar het verzandde vaak zonder dat het nog iets van waarde voor de partij opleverde."⁸⁹ Er wordt natuurlijk ook wel gebruik gemaakt van kennis en expertise die in de partij voorhanden is. Maar de organisatie is democratisch en egalitair ingericht. Een lid dat belangstelling heeft voor een bepaald onderwerp heeft net zoveel zeggenschap als een expert op dat gebied. "Die democratiegedachte is heel fijn, maar er zit één misverstand in", aldus Joris Backer, voorzitter van de programmacommissie van D66. "En dat is dat iedereen overal alles van weet, en dat iedereen die zijn vinger opsteekt op een gelijk niveau kan meepraten met mensen die echt van een onderwerp iets afweten."⁹⁰ Van Mil: "Ik

ging in die periode naar platformvergaderingen en daar zaten mensen gewoon een half uur onzinverhalen te vertellen en niemand die ze tot de orde riep. Zinloos. Het had iets heel anti-intellectueels. Het democratische idee van *one man, one vote*, iedere stem telt even zwaar, was verworpen tot iedere mening telt even zwaar. Maar de ene mening is beter is dan de andere.”⁹¹

Onder leiding van Backer en Van Mil wordt hier verandering in gebracht. Backer: “Als je werkt aan de inhoud, moet je daar de goede mensen bij zoeken. Als het gaat over rechtshandhaving, dan willen we daar mensen over spreken die daar iets van weten, officieren, rechters, en niet een afdelingsvoorzitter die geïnteresseerd is in het onderwerp.”⁹² Het Kenniscentrum gaat voortaan werken met programmawerkgroepen. Dit zijn werkgroepen met vooraanstaande mensen uit het bedrijfsleven, de wetenschap en de overheid, die *top-down* georganiseerd zijn, aangestuurd door het Kenniscentrum. Ten dienste van de permanente programmacommissie werken deze programmawerkgroepen permanent aan het uitdiepen en vernieuwen van het verkiezingsprogramma. Daarnaast blijft een vorm van *bottom-up* ideeënvorming bestaan. De basis hiervoor vormen de oude SWB-werkgroepen, die sinds 2003 ‘virtuele ateliers’ en ‘platforms’ heten (zie hoofdstuk 2). De bestaande platforms functioneren echter zeer uiteenlopend. Van professioneel georganiseerd en met inhoudelijk goede inbreng tot onsamenhangend en vrijblijvend, zowel de omvang van de platforms als de betrokkenheid van hun leden varieert enorm. Bij de reorganisatie van de ideeënvorming binnen D66 gaat dan ook de kam door de platforms. Deze worden omgezet in ‘thema-afdelingen’, maar in essentie blijven ze dezelfde functie vervullen: groepen van leden, die een ‘afdeling’ vormen rondom een inhoudelijk thema en die in beginsel zelfsturend zijn. Zoals de naam al doet vermoeden, krijgen de thema-afdelingen dezelfde rechten en plichten als geografische afdelingen. Dat betekent dat thema-afdelingen het recht krijgen tot het indienen van moties en amendementen voor het congres, dat ze een financiële afdracht krijgen per betalend lid en dat ze een eigen website krijgen. Tot de plichten van thema-afdelingen behoren de verkiezing van een bestuur en het opstellen van een jaarlijks activiteitenplan. Naast programmawerkgroepen en thema-afdelingen worden er *expert panels* gevormd, een idee dat al in ‘Door met D66!’ is gesuggereerd. Dit zijn werkgroepen die zich niet bezig houden met actuele thema’s en korte termijnproducten, maar die op een hoger abstractieniveau nadenken over de fundamenteën van het D66-gedachtegoed. Zij zijn meer gericht op visievorming en worden vanuit het Landelijk Bureau van D66 door een projectleider ondersteund.⁹³ Tot slot blijft Plein66, een ontmoetingsplek voor D66’ers op internet, als laagdrempelig podium voor ideeënuitswisseling bestaan.

In het altijd zo democratisch georganiseerde D66 zijn de wijzigingen vrij revolutionair. Maar opmerkelijk genoeg wordt, na de meer centrale sturing op de samenstelling van de kandidatenlijsten, ook de andere werkwijze bij de ideeënvorming vrij snel door iedereen geaccepteerd. En daarmee wordt het oude dogma van de ultrademocratisch georganiseerde partij opnieuw een beetje doorbroken.

INHOUDELIJKE VERDIEPING

In 2005 is een nieuwe programmacommissie aan de slag gegaan, onder voorzitterschap van Joris Backer. Volgens Backer is binnen D66 jarenlang vrijwel niets aan inhoudelijke ontwikkeling gedaan en moet de nieuwe programmacommissie bijna bij nul beginnen. Backer: "Het was onthutsend. Ik weet best dat het moeilijk is als je regeringspartij bent, om jezelf organisatorisch en ideologisch op peil te houden. Maar we waren gewoon leeg. We hadden ideologisch geen verhaal meer." Aanvankelijk zou de programmacommissie een verkiezingsprogramma schrijven voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2007. Maar toen viel het kabinet en werden de verkiezingen vervroegd van mei 2007 naar november 2006 en raakte alles in een stroomversnelling. In hoog tempo is toen een verkiezingsprogramma in elkaar gezet. Backer: "Toen het verkiezingsprogramma 2006 er eenmaal was, heb ik tegen het landelijk bestuur gezegd: dit kan je je als organisatie eigenlijk niet veroorloven. Dat je even een groepje mensen benoemt die een programma moeten maken en vier jaar later benoem je weer een nieuw groepje. Je moet de tussenliggende periode gebruiken om onderhoud te plegen, dingen uit te werken." Dat er niets is gebeurd, zoals Backer beweert, is niet helemaal waar, maar ondanks pogingen zoals het pamflet van Boris Dittrich, heeft D66 zich nooit grondig geheroriënteerd op de post-paarse periode. Backer: "Er was geen herkenbaar punt meer waar kiezers ons op vinden. We waren leeg en de kiezer zag dat heel goed. Je kan geen product en dus ook geen politieke partij levend houden, als je niet kijkt naar de inhoud van je verhaal en de organisatie er omheen. En allebei was verwaarloosd. We gokten op de *brille* van een paar mensen, maar dat is ongelooflijk riskant. Daar kan je geen partij op bouwen."⁹⁴

Nu de verkiezingen voorbij zijn en D66 in de oppositie zit, is er tijd en ruimte om te werken aan inhoudelijke verdieping. De programmacommissie wordt omgevormd in een 'permanente programmacommissie' (PPC), bestaande uit Joris Backer, Frank van Mil en Ad van Vugt. De PPC besluit terug te gaan naar de basis en zich te heroriënteren op de essentie van het gedachtegoed van D66. Die essentie wordt verwoord in de in 2000 vastgestelde 'uitgangspunten van D66'. Deze zijn in 2003 in de statuten van de partij verankerd, waarmee naast de oorspronkelijk

geformuleerde doelstelling (radicale democratisering) ook het sociaal-liberale profiel van D66 is vastgelegd. Sindsdien luidt artikel 2 van de statuten van D66:

“De partij stelt zich als sociaal-liberale partij ten doel een politiek te bedrijven waarin zij de mens centraal stelt: vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig en streeft naar een democratische, duurzame en open samenleving. (...) In het bijzonder streeft de partij naar radicale democratisering van de samenleving en het politieke bestel. De in deze doelstelling vervatte grondgedachte wordt nader uitgewerkt in het politieke programma, dat ten grondslag ligt aan alle activiteiten van de partij en zijn fracties in de vertegenwoordigende lichamen.”⁹⁵

Aan deze formulering zal niet worden gesleuteld (anno 2012 is dit nog steeds de statutaire doelstelling van D66), maar ze verdient wel uitwerking. Backer: “We hadden nooit goed doordacht wat ‘sociaal-liberaal’ betekent. Het boek van Paars was uit, het boek van de democratisering leek uit. De val van het kabinet en het feit dat we bijna op nul zetels stonden, gaf ons de gelegenheid om eens goed na te denken over waar het over moest gaan. Eerst maar eens proberen of we konden komen tot een aantal ‘guiding principles’. We zijn toen gaan schrijven om de kern van het gedachtegoed van D66 te vatten.”⁹⁶ Het resultaat is een vijftal stellingen, of beter gezegd: opdrachten, die het fundament onder het gedachtegoed van D66 kernachtig verwoorden. Omdat de termen ‘beginselen’ en ‘uitgangspunten’ niet geschikt worden geacht (het aloude anti-ideologische sentiment bij de democraten is niet geheel verdwenen), worden ze ‘richtingwijzers’ genoemd. Van Mil: “We wilden het onderliggende mens- en wereldbeeld van D66 proberen te beschrijven, op een andere manier dan in het verleden was gebeurd.”⁹⁷ Backer: “Er was behoefte aan een verhaal. Veel D66’ers en ook niet-leden hadden het gevoel: die partij gaat echt wel ergens over, maar het democratieverhaal is onvoldoende meegegaan met de tijd, het is teveel een jaren zestig-momentopname. Terwijl de sociaal-liberale, vrijzinnig-democratische stroming veel meer wortels heeft dan alleen de zestiger jaren.”⁹⁸ De vijf ‘richtingwijzers’ worden als volgt geformuleerd:

“Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunt en ruimte geeft. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat men-

sen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Denk en handel internationaal

Samenlevingen zijn op steeds meer verschillende manieren met elkaar verbonden. Wij staan open voor de gehele wereld en sluiten niemand uit. Bij alles wat we doen, vragen we ons steeds af welke effecten dat heeft op anderen in deze wereld. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn de sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Daarbij handelen wij steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Beloon prestaties en deel de welvaart

Mensen zijn niet gelijk, wél gelijkwaardig. Mensen zijn verschillend en wij willen dat de overheid ruimte laat voor die verschillen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en vinden dat mensen die uitmuntend presteren daarvoor een beloning verdienen. Wij willen een dynamische, open samenleving waarin iedereen de ruimte krijgt om zijn eigen beslissingen te nemen en iedereen zich op zijn eigen manier kan ontwikkelen. Wij vinden het vanzelfsprekend om welvaart met elkaar te delen. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces, want daar worden we allemaal beter van. Voor mensen die zichzelf niet kunnen redden dragen we een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving. We willen dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu beargumenteerd wordt.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

De fundamentele waarden van onze samenleving zijn vrijheid voor en gelijkwaardigheid van ieder mens, ongeacht opvattingen, geloof, seksuele geaardheid, gerichtheid of herkomst. Lichamelijke integriteit, geweldloze oplossing van belangenconflicten en een respectvol gehanteerde vrijheid van meningsvorming en uiting, inclusief respect voor onze democratische rechtsstaat, zijn voor ons centrale waarden. Die

waarden zijn universeel en zonder meer bovengeschiedt. Wij beschermen de grondrechten van onszelf en anderen.”

Volgens de bedenkers zijn de vijf richtingwijzers op zich misschien niet onderscheidend voor D66, maar zit de kracht hem in de combinatie ervan. Van Mil: “Een echte D66’ers is het met alle vijf eens. Een GroenLinkser misschien met vier van de vijf, een CDA’er of PvdA’er misschien met twee of drie van de vijf. Het onderscheidende zit hem niet in één of twee, maar in de combinatie van de vijf.”⁹⁹ Uitgangspunten die de democraten in het verleden formuleerden, werden veelal in de statuten van de partij vastgelegd, maar in de praktijk niet gebruikt. Met de vijf richtingwijzers gaat het anders. Ze zullen in de komende jaren in ieder verkiezingsprogramma van D66 terugkomen, ze krijgen een plek op de website van de partij en het Kenniscentrum besteedt er in themanummers van het tijdschrift *Idee* aandacht aan. Door de vijf richtingwijzers consequent te herhalen en er bij discussie en standpuntbepalingen regelmatig op terug te grijpen, raken de richtingwijzers binnen D66 al snel ingeburgerd. Voor het eerst in de geschiedenis van de partij hebben de democraten een set ‘uitgangspunten’ die breed binnen de partij bekend zijn en als een soort kompas worden gebruikt. Door het actieve kader bij het opstellen van verkiezingsprogramma’s, door volksvertegenwoordigers bij het bepalen van hun standpunt en door leden en belangstellenden om te weten waar D66 voor staat. In de jaren die volgen, zullen de ‘richtingwijzers’ één voor één verder worden uitgewerkt. Het eerste concrete resultaat hiervan is het boekje *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*, een uitwerking van de eerste ‘richtingwijzer’, dat in augustus 2009 verschijnt.

TEGENPOLEN

Voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen in november 2006 zijn D66-lijsttrekker Pechtold en PVV-leider Wilders een aantal keren hard in aanvaring gekomen (zie hoofdstuk 5). De harde toon van Wilders over immigratie, integratie en islam leidden tijdens de verkiezingscampagne tot een stevig debat. Dat debat is na de verkiezingen niet verstomd. Integendeel, Pechtold blijft Wilders consequent van weerwoord voorzien. Lange tijd is hij de enige politicus die dat doet, tot zijn eigen verbazing. “Ik snap werkelijk de angst niet van veel politieke partijen, maar ook van de media, om gewoon openlijk te analyseren waar Wilders mee bezig is”, zegt Pechtold in een interview. “Dat het altijd begint en eindigt met de islam, gelardeerd met wat witte woede-thema’s. Maar dat hij dat nooit goed uitwerkt, dat hij nooit echt het debat durft aan te gaan en dat hij altijd wegloopt als het te heet wordt. Het gevaar is dat die stilte op een gegeven moment een autonoom proces wordt. Dat we met elkaar zo

murw worden door die Wilders, dat we de lat van alertheid en verontwaardiging steeds verleggen.”¹⁰⁰ Pechtold realiseert zich dat Wilders ook profijt heeft van de aandacht die hij onder meer van critici zoals Pechtold krijgt: “Benoem je het beestje, dan maak je hem groter. We moeten niets verhullen, maar er alternatieven tegenover zetten.”¹⁰¹

Pechtold en Wilders ontwikkelen zich steeds meer als elkaars tegenpolen. In het voorjaar van 2007 maakt Wilders een punt van het feit dat twee staatssecretarissen in het vierde kabinet-Balkenende een dubbele nationaliteit hebben. Wilders wil de mogelijkheid om twee nationaliteiten te bezitten afschaffen en suggereert dat de bewindslieden door hun dubbele nationaliteit niet loyaal zouden zijn aan Nederland. In reactie wijst Pechtold erop dat in Nederland één miljoen mensen leven die een dubbele nationaliteit hebben. Omdat hij vermoedt dat Wilders er een dubbele standaard op na houdt, roept hij Wilders op om openheid te geven over het aantal paspoorten van Wilders' echtgenote, die uit Hongarije afkomstig is. Als Wilders zich zo onverzoenlijk opstelt tegenover mensen met een dubbel paspoort, hoe zit het dan met zijn eigen vrouw? Pechtold krijgt veel kritiek op zijn oproep. Door een privéaangelegenheid te betrekken in het politieke debat, doet hij hetzelfde als wat hij Wilders verwijt, zo luiden de reacties. Pechtold zelf vindt zijn oproep ook ‘op het randje’: “Ik heb lang gearzeld of ik dit moest doen. Maar Wilders argumenteert niet, dus houd ik hem nu een spiegel voor. Leeft hij naar zijn eigen maatstaven? Ik ga niet werkloos toekijken hoe Wilders een miljoen islamieten in het verdomhoekje zet.”¹⁰² Maar daar gaat Wilders onverstoorbaar mee door. Begin augustus 2007 pleit hij ervoor om de Koran te verbieden. Wilders noemt de Koran een “ellendig fascistisch boek” en vergelijkt het met Hitlers *Mein Kampf*.¹⁰³ Een maand later zegt Wilders tijdens een debat in de Tweede Kamer over het in 2006 verschenen rapport ‘Dynamiek in Islamitisch Activisme’ van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR): “1.400 jaar geleden is ons de oorlog verklaard door een ideologie van haat en geweld en werd verkondigd door een barbaar die zichzelf profeet Mohammed noemde.” Wilders herhaalt zijn pleidooi voor een verbod op de Koran. Er moet maar een nieuwe versie komen “zonder al die verschrikkelijke teksten.” In hetzelfde debat zegt Wilders tegen minister Vogelaar dat ze “knettergek” geworden is. Haar uitspraak dat Nederland binnen een paar eeuwen een joods-christelijk-islamitische cultuur zal krijgen, noemt Wilders “verraad aan de Nederlandse cultuur.”¹⁰⁴

Eind maart 2008 verschijnt Wilders' film *Fitna*. Pechtold vindt de film “rellerig” en “tendentieus”. “Wilders tracht in zestien minuten een wereldgeloof te duiden en verbindt op onnavolgbare wijze fascisme, communisme en islam aan elkaar.” Pechtold wil graag met Wilders in debat over zijn film, maar wijst erop dat Wilders dat debat steeds ont-

wijkt: "Ik daag hem al anderhalf jaar uit om het gesprek met mij aan te gaan. Maar hij loopt daar steeds voor weg."¹⁰⁵ In het felle Kamerdebat over de film krijgt Wilders van alle politieke partijen kritiek. Alle partijen verwijten de PVV-leider angstbeelden op te roepen die niet op de realiteit zijn gebaseerd en bovendien niet met oplossingen te komen voor de problemen rond integratie en extremisme. Volgens Pechtold blijkt uit de film dat Wilders "een bange, bange man" is. Natuurlijk, betoogt Pechtold, er zijn problemen met allochtonen, "maar een reële angst is wat anders dan blinde fobie voor alles wat vreemd is." Wilders beweert dat "de imperialistische islamitische ideologie een gevaar voor de vrijheid is", maar hij onderbouwt zijn bewering niet. De boodschap van Pechtold staat daar lijnrecht tegenover. Pechtold keert zich tegen de angstpolitiek van Wilders: "Tegenover uw angst zet ik ambitie en volharding. De ambitie om van Nederland het meest vrije en tolerante land ter wereld te maken en de volharding om daaraan vast te houden." Bovendien meent Pechtold dat er helemaal geen reden is voor angst: "De feiten laten zien dat het met de integratie stap voor stap beter gaat. En dan gaat het om integratie in de zin van participatie, niet assimilatie."¹⁰⁶ Nadat *Fitna* maandenlang het debat heeft gedomineerd, vindt Pechtold de film van Wilders eigenlijk maar tegenvallen: "*Fitna* bewijst dat het hoogtepunt behoorlijk teleurstellend kan zijn."¹⁰⁷

In mei 2008 haalt Pechtold opnieuw uit naar zijn politieke tegenstander. In een interview noemt hij het plan van Wilders om de Koran te verbieden "het begin van een dictatuur." Pechtold: "Het zijn geen religies of boeken die doden en bedreigen. Dat Wilders de Koran wil verbieden doet me denken aan het begin van een dictatuur. Dat druist in tegen mijn vrijzinnigheid."¹⁰⁸ Nederland moet het debat over religie en cultuur volgens Pechtold weer gaan voeren zoals ze dat traditioneel heeft gedaan: tolerant en met ruimte voor meningsverschillen:

"Laten we ons nou eens over boerka's en boerkini's heen zetten. Laten we teruggaan naar de traditie waarin ontwikkeling van geloof en democratie met elkaar botsen, maar tegelijkertijd elkaar ook verkennen, elkaar zoeken. Het zou goed zijn als Nederland nu eens uit die klaagzang komt, uit die kramp. Ook ik heb in die oude wijken gewoond waar veel problemen waren. Dat moet je serieus nemen. Maar dat is iets anders dan mensen populistisch naar de mond praten. De islam is er en die kunnen we niet uitgummen, we moeten er wat mee. Ik pleit ervoor om de islam tot een verlichting te laten komen, in afstemming, in gevecht en in aanraking met onze grondrechten en democratie. Veel van die mensen komen uit het Rifgebergte of uit Anatolië, de middeleeuwen van die landen. Ze zijn binnen één generatie in aanraking gekomen met de H&M-reclame met bijna blote dames, terwijl een jon-

gen van zijn zus nog niet eens een blote vinger ziet. Dus: trek ze aan de haren waar dat moet, maar zeg ze ook wat ze moeten doen. Repressie waar het moet, stimulans waar het kan.”¹⁰⁹

Net als het debat een beetje een herhaling van zetten lijkt te gaan worden, gaat Wilders weer een stap verder. Tijdens de Algemene Beschouwingen in september 2009 zegt Wilders dat hij het hoog tijd vindt voor “een grote schoonmaak van onze straten.” De PVV-leider pleit voor “een belasting op hoofddoekjes, een kopvoddentaks.” De andere partijen in de Tweede Kamer reageren verontwaardigd op de provocerende uitspraak van Wilders. Ook Pechtold reageert fel. “Is het een serieus voorstel of zitten wij hier naar het Leids Cabaret Festival te luisteren?” vraagt hij aan de interruptiemicrofoon.¹¹⁰

Eind 2006 heeft Pechtold al gesuggereerd dat de uitspraken van Wilders naar zijn mening racistisch zijn. In een interview in *de Volkskrant*, een jaar later, benoemt de D66-leider Wilders' uitspraken expliciet zo. Pechtold: “Ik voer al een jaar een felle strijd met Wilders. Zijn politiek is racistisch, ideeën heeft hij niet. Zijn analyses en oplossingen zijn verfoeilijk.”¹¹¹ Vooral de ‘tsunami-uitspraak’ van Wilders getuigt volgens Pechtold van racisme. “Als je van een bevolkingsgroep zegt dat die een tsunami is, een natuurramp, hoe moet ik dat anders kwalificeren dan als racistisch? Inderdaad is zo’n twintig procent van het electoraat gevoelig voor racistische propaganda, maar zestig, zeventig, tachtig procent is dat niet. We mogen ons niet laten gijzelen door die twintig procent.”¹¹² Tijdens het debat over de Onderwijsbegroting in december 2007 beschuldigt Pechtold ook PVV-Tweede Kamerlid Martin Bosma van racisme. Bosma vindt dat artikel 23 van de grondwet, waarin de vrijheid van onderwijs is geregeld, niet geldt voor islamitische scholen. Bosma: “Ik ben tegen deze scholen, omdat de islam geen godsdienst is, maar een ideologie die uiteindelijk uit is op onze ondergang. Deze ideologie dient bestreden te worden.” Volgens Pechtold bewijst de uitspraak van Bosma dat de PVV steeds “harder en abjecter” wordt. “U valt voor mij door de mand als xenofob en iemand die niet met goede intenties deelneemt aan een onderwijsdebat. U zet aan tot discriminatie van een hele bevolkingsgroep,” aldus Pechtold. “Dit is een onderwijsdebat, dat dreigt te ontsporen in een discriminerend debat. Ik vind inderdaad dat u racistische uitlatingen doet.”¹¹³

Pechtold is de enige parlementariër die Wilders expliciet extremistisch en racistisch noemt. Op 31 oktober 2009 meldt *de Volkskrant* dat een groep wetenschappers in een nog te verschijnen rapport over polarisering en radicalisering, het gedachtegoed van Wilders als ‘extreemrechts’ kwalificeert. Volgens de onderzoekers ondermijnt de PVV de sociale cohesie en de democratie. Wilders is woedend over de conclusies van de weten-

schappers. Hij ziet in het rapport “de zoveelste ziekelijke poging van de elite ons te demoniseren en te proberen de PVV en al onze kiezers de mond te snoeren.”¹¹⁴ Maar Pechtold is blij met de conclusies: “Ik roep al drie jaar dat Geert Wilders een racist is en extreemrechts. Maar nu eindelijk is er een wetenschappelijke onderbouwing.”¹¹⁵ Ook PvdA-minister Van der Laan van Wonen, Wijken en Integratie kan zich in de conclusies van de wetenschappers vinden. In een reactie op de uitlatingen van Pechtold en Van der Laan zegt Wilders dat zij “bijdragen aan een klimaat van haat en geweld tegen mij en de PVV. PvdA en D66 hebben blijkbaar niks geleerd van de moord op Pim Fortuyn.” De PVV-leider noemt Pechtold en Van der Laan “politieke handlangers van Mohammed B.”, de man die in 2004 Theo van Gogh vermoordde. “Als er ooit wat gewelddadigs gebeurt tegen mij of de PVV en haar aanhangers, dan weet iedereen vanaf nu dat Van der Laan en Pechtold aan een klimaat hebben bijgedragen waarin dat voor sommige gekken gerechtvaardigd leek, mede op grond van hun demoniserende opmerkingen.” Pechtold vindt de uitlating van Wilders “een onzinnige complottheorie van iemand die in zijn eigen waanbeelden is gaan geloven.”¹¹⁶ Als het rapport over polarisering en radicalisering in januari 2010 eindelijk verschijnt, blijkt dat de wetenschappers de PVV met een nieuwe term aanduiden: ‘nieuw rechts radicaal’. De nieuwe term lijkt een manier om het politiek gevoelige begrip ‘extreemrechts’ te vermijden. Maar Jaap van Donselaar, extreemrechtsdeskundige en medeopsteller van het rapport stelt dat de PVV weliswaar niet in de extreemrechtse traditie van antisemitisme past, maar hij noemt de termen extreemrechts en rechts-radicaal “volkomen uitwisselbaar.”¹¹⁷

Na een uitzending van televisieprogramma De wereld draait door, doet de stichting Vrienden van Pim Fortuyn (een groepje voormalige aanhangers van Fortuyn die het gedachtegoed van de vermoorde politicus willen “beschermen”) aangifte tegen Pechtold, omdat hij Wilders een racist heeft genoemd. De Fortuyn-aanhangers menen dat Pechtold daarmee haat zaait.¹¹⁸ Tijdens het partijcongres van D66 laat Pechtold weten geen spijt te hebben van zijn uitspraken: “Ik vind het racistisch als je mensen en groepen op basis van hun geloof wegzet, systematisch met geweld dreigt als het schieten in knieën en afhakken van neuzen en dat keer op keer herhaalt.”¹¹⁹ Tijdens een lijsttrekkersdebat aan de vooravond van de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 doet Wilders opnieuw van zich spreken met harde uitspraken over “Marokkaans tuig.” Pechtold reageert wederom fel afwijzend op de woorden van Wilders, die hij verwijt een “xenofobe boodschap” te verspreiden: “Uw politiek is een grotere bedreiging dan de islam.”¹²⁰

Voor een deel is de hernieuwde populariteit van de democraten te danken aan het feit dat D66 het spiegelbeeld is van de PVV van Wilders.

Volgens sommige commentatoren hebben de democraten het succes zelfs alleen maar te danken de oppositie tegen Wilders. Zo noemt *De Volkskrant* Pechtold de “anti-Wilders”.¹²¹ Het is waar dat Pechtold in de Tweede Kamer Wilders’ voornaamste opponent is. Zoals we eerder zagen gaat Pechtold vanaf 2006 het debat met Wilders aan en lange tijd is hij de enige die Wilders van een stevig weerwoord voorziet. Dit levert het kleine D66 veel publiciteit op. Pechtold: “Er waren er wel meer die Wilders van weerwoord voorzagen, maar sommigen aarzelden of deden het niet met overtuiging. Terwijl ik vond dat het benoemd moest worden. Femke Halsema (de fractievoorzitter van GroenLinks – MvdL) koos eerst een volstrekt andere strategie. Tichelaar en Marijnissen (de fractievoorzitters van de PvdA en de SP – MvdL) hielden zich op de vlakte, dus er was alle ruimte. Toen ik het bleef doen, ook een paar keer fel, kwam het centraal te staan in de debatten. Later ging Halsema het ook doen en dat hielp wel, dat ik er niet in m’n eentje stond.”¹²² Voor de media is de tegenstelling tussen Pechtold en Wilders een dankbaar onderwerp om over te berichten, waardoor de tegenstelling tussen de twee politieke tegenstanders wordt uitvergroot. Pechtold wordt de “antithese” van Wilders genoemd en zijn “grootste politieke tegenstander”.¹²³ Veel van de aandacht voor D66 zou er niet zijn geweest als de democraten geen politieke tegenstander hadden gehad waartegen ze zich zo duidelijk kunnen afzetten.

Niet al die aandacht is positief, zo ervaart Pechtold al snel nadat hij eind 2006 voor het eerst met Wilders in debat gaat. Vanaf dat moment ontvangt de D66-leider met grote regelmaat brieven en e-mails met beledigende en bedreigende teksten. Hij moet zelfs enige tijd beveiligd worden. In het gepolariseerde politieke klimaat dat sinds Pim Fortuyn in Nederland is ontstaan, maakt het debat tussen Pechtold en Wilders blijkbaar veel emoties los. “Op dat moment had ik geen tijd om stil te staan bij de reacties het losmaakte”, vertelt Pechtold. “Inmiddels is het bekende Nederlanderschap voor mij een feit geworden. Ik accepteer dat als een noodzakelijkheid. Ik ben er nog wel op gezette tijden verbaasd over, en ook wel bezorgd. Maar toen had ik daar geen tijd voor.” De bedreigingen aan zijn adres gaan Pechtold niet in de koude kleren zitten. Net als zijn opponent Wilders (die zelfs permanent bewaakt wordt) ervaart Pechtold welk effect bedreigingen hebben. “Voor veel dingen in het politieke debat is mijn incassersniveau op orde. En ik ben veel minder gevoelig voor lullige stukjes van columnisten dan vroeger. Maar dit soort dingen went nooit. Tenminste, niet bij mij.”¹²⁴

PROFESSIONALISERING

De interne partijorganisatie is binnen D66 altijd een van de grote punten van onvrede geweest. In het verleden heeft vrijwel ieder partijbestuur wel

een commissie ingesteld die zich boog over de mankementen in de structuur van de partij of de professionalisering van de partij. Telkens kwamen zij met voorstellen de organisatie op punten te veranderen, maar dat heeft nooit tot structurele verbeteringen geleid. Voor een deel omdat het financiële en organisatorische draagvlak van D66 tekort schoot om tot daadwerkelijke professionalisering te komen. En voor een ander deel door de partijcultuur. De democraten zijn eigenlijk altijd de politieke amateurs gebleven die ze in 1966 waren en dat werd door velen ook als de charme van de partij gezien. Het lag gewoon niet in de aard van de individualistische, non-conformistische en soms een beetje anarchistische D66'ers om de partij strak te organiseren. Wijzigingen die in de richting gingen van meer structuur of professionalisering werden al snel ervaren als in strijd met de losse vrijwilligersorganisatie die D66 van oudsher is. Veranderingen in de partijorganisatie dienden altijd te passen binnen de D66-partijcultuur. De keerzijden hiervan zijn al vaak zichtbaar geworden: vrijblijvendheid, gebrek aan coördinatie en communicatie en minder slagkracht dan de doelstellingen die de democraten nastreefden, vereisten. Het verschil tussen de losse vrijwilligersorganisatie D66 en professionele campagneorganisaties als het CDA, de PvdA en de SP is enorm. Ook de commissie-Groenman heeft hierop gewezen en vastgesteld dat als D66 in de toekomst weer succesvol wil zijn en dat succes ook wil kunnen vasthouden, de partij moet professionaliseren.

Vanaf 2007 wordt hier werk van gemaakt. De ideeënvorming, de marketing, de fondsenwerving, de scouting en begeleiding van talent, zo ongeveer alles zal in de toekomst professioneler worden aangepakt. "Mijn idee is dat als we bij de komende verkiezingen in 2009, 2010 en 2011 de winst niet alleen willen behalen, maar ook willen vasthouden, wij de partij een slag professioneler moeten organiseren", aldus partijvoorzitter Van Engelshoven. Regio's en afdelingen houden hun vrijheid en D66 moet vooral ook 'die club van aardige mensen' blijven, maar mensen die niet goed functioneren moeten worden aangesproken en gezamenlijke doelstellingen van de partij moeten voorop staan. "We moeten mensen ervan doordringen dat vrijwilligheid niet hetzelfde is als vrijblijvendheid."¹²⁵

Eén van de eerste en direct zichtbare zaken die worden aangepakt, is de huisstijl van D66. De rommelige organisatie binnen D66 is in de voorgaande jaren ook zichtbaar geworden in het ontbreken van een duidelijke huisstijl. Partijvoorzitter Van Engelshoven: "We hadden wel tien verschillende logo's in gebruik, afdelingen hadden hun eigen logo's geknutseld, er zat geen enkele lijn in de huisstijl."¹²⁶ Ook de website van D66, het 'visitekaartje' van de partij, oogt al jaren rommelig en weinig professioneel. Daarom wordt in het voorjaar van 2008 een geheel nieuwe huisstijl geïntroduceerd. "Terug naar de essentie" is de gedachte achter de

sobere vormgeving van ontwerpbureau Lauwens & Grossouw. Het nieuwe D66-logo betekent ook een kostenbesparing, want het oude, meerkleurige logo was duurder in de uitvoering. Het logo wordt voortaan gevormd door witte letters in groen vlak. De nieuwe slogan 'Volgens mij D66' wordt in een zwarte balk weergegeven. Deze strakke vormgeving wordt overal in doorgevoerd, van de verkiezingsposters tot de website en van de flyers tot aankleding van de partijcongressen. Een jaar later ondergaat ook de website van de partij een complete metamorfose. Eind 2009 zullen ook de websites van de regio's en afdelingen van D66 dezelfde vormgeving krijgen. Van Engelshoven: "Het nieuwe logo markeert voor mij wel het begin. Als er iets vanuit de landelijke partij kwam, ging men voorheen al snel piepen. Maar de nieuwe huisstijl werd geaccepteerd en goed ontvangen. Er was een soort opluchting: eindelijk wordt er iets gedaan. Er was dus ontvankelijkheid voor regie op dit soort dingen. Vanaf dat moment konden we ook wat steviger doorzetten met de professionalisering van de organisatie."¹²⁷

Ook het landelijk bureau van D66 wordt professioneler georganiseerd. Op 1 februari 2008 treedt Robert Strijk aan als directeur van het landelijk bureau van D66. Van zijn voorgangster Aletta Hekker erft hij een partijbureau dat in omvang weliswaar nog steeds bescheiden is, maar dat een stuk beter functioneert dan een paar jaar eerder. Het oude Landelijk Secretariaat, in 2003 omgedoopt tot Servicecentrum en eind 2004 tot Landelijk Bureau, is vooral als gevolg van noodzakelijke bezuinigingen een aantal malen gereorganiseerd. Daarbij is van de gelegenheid gebruik gemaakt om dienstverlening van het zenuwcentrum van de partij te verbeteren. Een 'ledenmanager' houdt zich permanent bezig met leden en afdelingen en beantwoordt allerhande vragen vanuit de partij. Een medewerker 'marketing en communicatie' is verantwoordelijk voor alles wat met communicatie te maken heeft, van partijorgaan *Democraat* tot persvoorlichting. De technische ondersteuning en het *content management* van de website en het intranet is uitbesteed. De aanvankelijk ook uitbesteede ledenadministratie wordt sinds begin 2005 weer door het landelijk bureau uitgevoerd. Het destijds in gebruik genomen systeem is echter verouderd en voldoet niet aan de eisen die de partij eraan stelt. "Terugkijkend is er te veel tijd en energie besteed aan een systeem dat onvoldoende past bij de vraag van de partij", aldus scheidend directeur Hekker. "Er was echter geen tijd en geen geld beschikbaar om grote stappen te maken."¹²⁸ Maar eind 2007 is besloten om toch ook de ledenadministratie verder te professionaliseren. Daar wordt begin 2008 de laatste hand aan gelegd. De financiële administratie wordt nog wel extern gevoerd. De administratie is in de loop der tijd behoorlijk op orde gebracht: er wordt meer gewerkt met automatische incasso van zowel de contributie als het entreegeld voor congressen (acceptgiro's behoren tot het verleden) en wanbetalers hebben

een incassobureau aan de deur gekregen om de achterstallige contributie te innen.

Dat lijken wellicht triviale dingen, maar voor een kleine organisatie als D66 is het belangrijk dat organisatorische zaken goed lopen, zodat de energie kan worden besteed aan datgene waar een politieke partij voor is: politiek bedrijven. En zorgen dat dingen goed lopen, zit 'm vaak in de kleinste dingen, beseft partijvoorzitter Van Engelshoven: "Je moet gewoon service leveren, zorgen dat de telefoon wordt beantwoord, dat brieven en e-mails worden beantwoord, dat vragen uit afdelingen worden opgelost. We faciliteren veel, leveren hele pakketten aan, en we doen veel gratis. De eerste vlaggen met het nieuwe logo hebben we gratis verstrekt, dat helpt."¹²⁹ Daardoor worden centraal genomen besluiten en de toegevoegde regie vanuit het landelijk bestuur ook makkelijker geaccepteerd.

Al dat werk wordt overigens nog steeds gedaan met een zeer bescheiden organisatie. De formatie van het landelijk bureau is namelijk niet wezenlijk veranderd sinds de laatste inkrimping in 2003. Al het werk moet worden gedaan met ruim tien formatieplaatsen, verdeeld over dertien medewerkers.¹³⁰

DE CAMPAGNE IS BEGONNEN

Na de succesvolle eerste stappen in de reanimatie van de partij, is het tijd om de strategische en organisatorische lijnen tot aan de Tweede Kamerverkiezingen in 2011 uit te zetten. In een strategisch plan, dat luistert naar de strijdvaardige titel 'De campagne is begonnen', stellen de democraten zich ten doel D66 zodanig te positioneren dat de partij bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen (normaal gesproken in 2011) een "substantiële" winst boekt. Het streven is om D66 in 2011 minimaal vijf procent van de stemmen te laten halen (wat goed zou zijn voor zeven á acht zetels in de Tweede Kamer). Met dat aantal willen de democraten de positie van vierde partij van Nederland heroveren. De gedachte daarachter is tweeledig: Het gedecimeerde D66 is nu één van de kleine partijen geworden en moet weer 'de kleinste van de grote partijen' worden. D66 moet groter worden dan GroenLinks door de vrijzinnige kiezers terug te winnen en D66 moet zorgen dat ze de positie van potentiële regeringspartij weer inneemt ten koste van de ChristenUnie.¹³¹ Een cruciale doelstelling in het strategisch plan is dan ook om D66 te positioneren als potentiële regeringspartij. Niet dat regeren een doel op zich wordt, maar, zo stelt het strategisch plan terecht, "regeringsdeelname is wel noodzakelijk om politieke idealen te kunnen verwezenlijken." Daarin willen de democraten zich onderscheiden van "de schone handenpolitiek van GroenLinks en SP".¹³² Bovendien is D66 als potentiële regeringspartij interessanter, zowel voor andere politieke partijen, als voor de media en de kiezers.

D66-senator Gerard Schouw is ertegen om D66 al bij de komende verkiezingen te positioneren als potentiële coalitiepartner. “Die fout maken we elke keer: zelfoverschatting”, zegt hij bij de bespreking van het strategisch plan.¹³³ En inderdaad, D66 profileren als een potentiële regeringspartij klinkt wel wat pretentius voor een partij die nog steeds maar drie Kamerzetels heeft. Maar kiezersonderzoek bevestigt dat de keuze van burgers om op de ene of de andere partij te stemmen, mede bepaald wordt door de coalitievorming ná de verkiezingen.¹³⁴ D66 wordt in brede kring gezien als een ‘sympathieke’ partij met aardige mensen. Kiezers zijn het vaak met de standpunten van de democraten eens en D66 vormt daarmee een alternatief voor kiezers zowel ‘links’ als ‘rechts’. Toch stemmen die kiezers vaak op een andere partij. Het potentieel van D66 is dus veel groter dan het percentage kiezers dat bij verkiezingen op de partij stemt. De democraten zijn al jarenlang de populairste ‘tweede-keuspartij’. Onderzoek wijst uit dat (vergeleken met andere partijen) bij D66 sprake is van “de grootste discrepantie tussen het enerzijds wel goede kans hebben maar anderzijds weinig winnen.” De democraten zijn “sinds jaar en dag een electorale mogelijkheid voor velen, maar van de realisatie van die mogelijkheid komt het kennelijk keer op keer maar bij een bescheiden deel der kiesgerechtigden.”¹³⁵

Hiervoor zijn twee verklaringen mogelijk: deze kiezers weten niet wat de standpunten van D66 zijn (als ze zouden weten dat hun mening overeen komt die van de democraten, zouden ze wellicht een andere keuze maken en wel op D66 stemmen) of deze kiezers stemmen liever op een partij waarvan ze denken dat die meer kans maakt in de regering te komen (lees: een grote partij). Uit kiezersonderzoek blijkt dat laatste: doorslaggevend voor de vraag of kiezers ook daadwerkelijk op de partij van hun voorkeur stemmen, is of de partij wel of niet “als serieuze coalitiepartner wordt gezien.” Het gaat dus om “partijen die kans maken op regeringsdeelname versus partijen die daar geen kans op maken.”¹³⁶ Ook voor de democraten is het van groot belang om zelf als potentiële regeringspartij te worden gezien. Uit een politicologisch onderzoek met verschillende (fictieve) scenario’s voor coalitievorming bleek dat D66 een uitslag van 7,5 procent haalde als er uitzicht was op regeringsdeelname tegen amper zes procent als regeringsdeelname onwaarschijnlijk was.¹³⁷ Uit datzelfde onderzoek blijkt dat zelfs als D66 voor de verkiezingen géén potentiële coalitiepartij is, de verwachte coalitie toch van invloed is op de uitslag van D66. Als een rechtse coalitie van CDA en VVD voor de hand ligt, dan verliest D66 tot tien procent van haar potentiële kiezers aan de VVD. Ligt een linkse coalitie van CDA, PvdA en GroenLinks voor de hand, dan verliest D66 tot dertien procent van haar potentiële kiezers aan GroenLinks.¹³⁸ Die strategische overweging van kiezers maakt een partij als D66 dus kwetsbaar. Aan de andere kant hebben de democraten in de loop

van de jaren bewezen vaak een potentiële regeringspartij te zijn. D66 was de eerste nieuwe politieke partij van na 1960 die zich wist te ontworstelen aan de groep kleinere partijen die bij de machtsvorming altijd aan de zijlijn staan. Van een als tijdelijk bedoelde beweging die het bestaande partijbestel tot ontploffing wilde brengen ontwikkelde D66 zich tot een 'gewone' partij die regeringsmacht beschouwt als middel om de gewenste veranderingen door te voeren. Voor een kleinere partij heeft D66 opvallend vaak deelgenomen aan een regeringscoalitie: in 1972, 1981, 1994, 1998 en 2003. Van de 45 jaar dat de partij bestaat, heeft ze zeventien jaar (38 procent) deel uitgemaakt van de regering.

Een andere doelstelling in het strategisch plan van de democraten is het 'campaignable' maken van de visie en standpunten van D66. "We streven er naar op deze vlakken meer gericht en doeltreffend te werken," zo stelt het bestuur van D66, dat actief *issue ownership* wil zien te bereiken, zodat mensen D66 met een aantal herkenbare thema gaan identificeren. "We geloven dat een professionelere aanpak ons kan helpen succesvoller te zijn", aldus het partijbestuur. Met een heldere, "frisse" marketing willen de democraten de doelgroepen die de afgelopen jaren verloren zijn gegaan weer aan de partij binden. Daarbij zullen de democraten zich in eerste instantie richten op hun klassieke achterban: doorgaans hoger opgeleide Nederlanders met een modaal of bovenmodaal inkomen, tussen de globaal twintig en zestig jaar oud, mensen die "midden in het leven staan, jong (van geest), gedurfd en niet bang om een mening te hebben". Begrippen als zelfontplooiing, sociale betrokkenheid, openheid en internationaal gerichtheid zullen centraal staan.¹³⁹ Met deze insteek richten de democraten zich op de vrijzinnige, kosmopolitische kiezers die van oudsher de kern van het D66-electoraat vormen.

NIEUW ELAN

Vanaf de verkiezingen in november 2006 is alles op alles gezet om D66 te reanimeren – en met succes. Er wordt hard gewerkt aan het versterken van de partijorganisatie en voor het eerst sinds de laatste verkiezingsoverwinning in 1994 staan de democraten in de opiniepeilingen op winst. De negatieve spiraal van de afgelopen twaalf jaar lijkt doorbroken en de negatieve sfeer heeft plaatsgemaakt voor optimisme over de toekomst. Op het voorjaarscongres op 19 maart 2008 in Rotterdam, wordt zichtbaar dat het zelfvertrouwen bij D66 begint terug te komen. De partij bloeit op. Niemand denkt nog over het opheffen van D66. Werd Alexander Pechtold twee jaar eerder nog weggezet als 'kereltje Pechtold', nu wordt hij – nota bene met een fractie van drie personen – alom gezien als dé oppositieleider. "Mensen herkennen ons weer als partij van de nuance, de redelijkheid," zegt partijleider Pechtold in zijn congres toespraak. Het

centrale thema in zijn congres toespraak is het antwoord dat Pechtold wil bieden op de tendensen van extremisme en populisme:

“De vrijheid van het individu, het vrije woord en initiatief, de grondrechten. Het zijn deze waarden die in de verdrukking komen in een periode van nieuw conservatisme, collectivisme en populisme, zelfs extremisme zowel links als rechts van ons in het politieke spectrum. Ik zie bange politici. Bange politici, die ons aanpraten dat we in crisis verkeren en daarbij een verwrongen toekomstbeeld schetsen, waarin islamisering van onze samenleving slechts een kwestie is van tijd. Zij wanen en woelen in hun eigen waanbeeld. Ja, er zijn problemen. En voor veel mensen zijn dat dagelijkse zorgen. We gaan er soms te makkelijk aan voorbij dat mensen vervreemd raken in hun eigen leefomgeving. Omdat hun straat hun straat niet meer is, omdat de school van hun kinderen de vertrouwde school niet meer is, omdat ze allochtone vrouwen in huis opgesloten zien. Dat mensen boos zijn, wanneer ze voor de zoveelste keer bestolen worden, hangjongeren hun portiek bevuilen, relschoppers trams en wijken onveilig maken, homo's in elkaar geslagen worden. Maar vervreemding is er ook bij nieuwkomers, die vanuit een flinke achterstand, en dus vanaf de onderste tree, met vallen en opstaan een bestaan proberen op te bouwen. En dan stuklopen op vooroordelen. Die keer op keer gekwetst worden door de tendentieuze, rellerige manier waarop ze op één hoop worden gegooid met de excessen van hun religie. Soms de reden waarom ze hier juist naar toe zijn gekomen. Laten we er niet gemakkelijk over doen. Dit is de realiteit, die mensen, autochtoon en allochtoon, elke dag ervaren. Deze realiteit erkennen, erover praten, kan het begin zijn van een vergelijk, tussen twee nu nog aparte werelden, Die, hoe dan ook, tot elkaar veroordeeld zijn, Voor een werkbare toekomst. Laten we wat meer ontspannen omgaan met cultuurverschillen binnen onze samenleving. Integratie gaat niet pijnloos, integratie leidt tot botsingen in de samenleving. Dat is een normaal proces, dat zijn beloop moet hebben. We kunnen zonder bange politici, die met sombere visioenen mensen de stuipen op het lijf jagen, die er belang bij hebben dat tegenstellingen worden opgeklopt. Die benoemen, maar niet bouwen. Ik zeg het opnieuw: de overheid heeft hier een beperkte rol. We mogen eisen dat mensen zich aan onze wetten houden. We mogen eisen dat ze werken of leren. Maar dat is het dan ook. De rest moet uit mensen zelf komen.”¹⁴⁰

Ook het moralisme van het kabinet-Balkenende IV moet het ontgelden:

“Het kabinet Balkenende, Bos en Rouvoet morrelt kleinzielig aan vrijzinnige verworvenheden. We winkelen te veel op zondag, een media-

code, een zinloos paddoverbod, geen joint, als agent of soldaat ook niet in je vrije tijd, scheiden duur en omslachtig, zelfs als je het met elkaar eens bent, vruchtbaarheidsonderzoek met stamcellen stagneert, overtijdbehandeling moet onder de Abortuswet, lessen in seksuele moraal, een appèl tegen een pornofilm, we moeten meer kinderen krijgen, liefst langer aan de borst. De moraliserende overheid is terug. Bos, Balkenende en Rouvoet komen in de spreekkamer, de televisiekamer, de rookkamer, de kinderkamer, de slaapkamer, het liefst ook in uw bovenkamer. Bij de start heb ik gezegd: 'wij staan naast dit kabinet'. Ik heb het lang volgehouden. Maar stilstand in die gelederen heeft ons vanzelf vóór de troepen geplaatst. Van dit kabinet zal het niet meer komen. Hun agenda voor de toekomst is leeg. Samen leven, samen niks. Het initiatief zal van ons moeten komen. Wij zijn het alternatief. Wij werken op dit moment langs drie lijnen. We vechten tegen extremisme en populisme. We zijn het alternatief voor een moraliserend kabinet. En we hebben onze eigen agenda."¹⁴¹

Maar Pechtold waarschuwt ook: "Het grootste gevaar dat ons bedreigt, is overmoed."¹⁴² Want de partij is er nog lang niet. Hoe positief de peilingen ook zijn, het herstel van de vereniging D66 is nog erg wankel, zo blijkt als het landelijk bestuur van de partij een rondgang maakt langs de D66-afdelingen in het land.

ZORGEN OM LOKALE D66-AFDELINGEN

Het gebrek aan organisatie binnen D66 laat zich van oudsher vooral op lokaal niveau voelen. De partij heeft een aantal grote, actieve afdelingen waar genoeg mensen actief zijn, maar er zijn ook veel afdelingen die slechts een handjevol actieve leden hebben. Sommige afdelingen worden draaiende gehouden door een kleine groep 'oude getrouwen' en in diverse gemeenten zijn in de afgelopen jaren afdelingen verdwenen wegens onvoldoende animo. Omdat een politieke partij zich juist ook op lokaal niveau zichtbaar kan maken, wil het landelijk bestuur van D66 investeren in het versterken van de infrastructuur van de partij. Afdelingen die te klein zijn om organisatorisch en financieel zelfstandig het hoofd boven water kunnen houden, moeten ondersteuning krijgen en waar afdelingen dreigen te verdwijnen, wil het bestuur concrete hulp bieden. Zo willen de democraten in maart 2010 met een versterkte partij aan de gemeenteraadsverkiezingen meedoen.

Met het oog op die verkiezingen inventariseert het landelijk bestuur van D66 begin 2008 de stand van zaken bij de dertig grootste afdelingen van de partij. Op basis van deze inventarisatie komt het bestuur tot de conclusie dat de slagkracht van D66 op lokaal niveau zorgwekkend is.

Het oordeel over de afdelingen varieert van “afdelingsbestuur heeft geen ideeën” (Dordrecht) tot “geen potentie” (Westland) en van “slecht functionerende fractie, geen bestuur” (Haarlem) tot “moet als verloren worden beschouwd” (Heerlen). Van de dertig grootste D66-afdelingen worden er zeven aangeduid met de kleur groen: Breda, Den Haag, Deventer, Groningen, Maastricht, Nijmegen, Tilburg en Utrecht. Deze afdelingen draaien goed, hebben zowel een gemeenteraadsfractie als een afdelingsbestuur, beschikken over een potentieel aan leden en kunnen in principe zelfstandig de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 organiseren. Acht van de dertig afdelingen worden aangeduid met oranje: Alkmaar, Almere, Amsterdam, Apeldoorn, Delft, Leiden, Rotterdam en Zoetermeer. Deze afdelingen functioneren wel, maar kennen enkele onzekere factoren. De ‘oranje afdelingen’ hebben enige steun nodig om klaar te zijn voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2010. In de categorie rood vallen de afdelingen die echt een probleem hebben en de gemeenteraadsverkiezingen niet (of met grote moeite) op eigen kracht halen. Maar liefst veertien van de dertig grootste D66-afdelingen vallen in deze groep en hebben actieve ondersteuning nodig: Amersfoort, Arnhem, Dordrecht, Eindhoven, Emmen, Enschede, Haarlem, Haarlemmermeer, Heerlen, Den Bosch, Sittard/Geleen, Westland, Zaanstad en Zwolle. Kortom: twee jaar voor de gemeenteraadsverkiezingen lopen slechts acht van de dertig grootste D66-afdelingen naar behoren. In bijna de helft van de afdelingen is de situatie echt zorgelijk. Van de dertig hebben er negen geen of een niet functionerend afdelingsbestuur.¹⁴³

De bevindingen komen hard aan. Partijvoorzitter Van Engelshoven: “Daar schrokken we enorm van. Het was heel zorgelijk.”¹⁴⁴ Het landelijk bestuur beseft dat het noodzakelijk is om wat aan situatie te gaan doen. Want “D66 moet haar aantal gemeenteraadsleden in het land in 2010 verdubbelen en terugkeren in raden waaruit de partij verdwenen is,” heeft Van Engelshoven tijdens het voorjaarscongres in Rotterdam gezegd. “We beseften dat we er veel meer bovenop moesten gaan zitten”, zegt de partijvoorzitter achteraf. “We moeten veel meer in gesprek gaan. Weten wie de kandidaat-lijsttrekkers zijn, hebben ze überhaupt wel een kandidaat-lijsttrekker, is er een functionerend afdelingsbestuur, kunnen ze alle commissies bemensen?” In partijblad *Democraat* toont Van Engelshoven zich hoopvol gestemd: “Er zijn veel gemeenten waar het prima gaat en er met veel passie wordt gewerkt aan het in de praktijk brengen van onze ideeën. We zijn ook op plaatsen geweest waar het vuur echt nieuw leven ingeblazen moet worden. Ik heb er vertrouwen in dat het ons zal lukken om, met een echte gezamenlijke inspanning, ook daar de boel weer op te bouwen.”¹⁴⁵ Als je mag afgaan op de hiervoor aangehaalde conclusie die het landelijk bestuur naar aanleiding van de inventarisatie trekt, wacht het bestuur in sommige afdelingen een loodzware taak. Intensieve bemoeie-

nis van het landelijk bestuur en landelijk bureau van de partij is noodzakelijk en harde ingrepen worden daarbij niet geschuwd. "Het is veel bemoeizorg geweest", zegt Van Engelshoven terugkijkend. "En we zijn op sommige plaatsen ook wel de confrontatie aangegaan. Er waren afdelingen waar het evident was dat het gewoon niet meer goed ging komen. Soms moesten we ook zeggen: er moet ruimte komen voor nieuw bloed. Dat was soms moeilijk."¹⁴⁶ De meest vergaande interventie pleegt het landelijk bestuur in Roosendaal. Daar is ruzie ontstaan over de verkiezing van de lijsttrekker. De zittende fractievoorzitter heeft die verkiezing verloren, maar legt zich daar niet bij neer. Het conflict escaleert, het afdelingsbestuur treedt af en de gekozen lijsttrekker doet aangifte van bedreiging.¹⁴⁷ Volgens het landelijk bestuur is de situatie in Roosendaal zo ernstig, dat het schade toebrengt aan de partij als geheel. Omdat het bestuur geen mogelijkheden ziet om het conflict in Roosendaal op te lossen, maakt het bestuur gebruik van de ultieme sanctie: de afdeling mag niet aan de gemeenteraadsverkiezingen meedoen. Van Engelshoven: "Dat was een zware beslissing, een heel moeilijk besluit om te nemen, maar het is wel de ultieme consequentie als je kwaliteitseisen gaat stellen aan je vereniging."¹⁴⁸

In de loop van 2009 lijkt het tij te keren. Een jaar na de inventarisatie en een jaar voor de gemeenteraadsverkiezingen staat de partij er op lokaal niveau een stuk beter voor. Alleen de afdeling Westland komt nog onvoldoende van de grond en de afdelingen in Zwolle en Dordrecht worden nog aangeduid als "aandachtsafdelingen."¹⁴⁹ In veel andere afdelingen die een jaar eerder nog als 'probleemgeval' werden bestempeld, wordt met nieuwe mensen en nieuwe energie aan de voorbereidingen van de gemeenteraadsverkiezingen gewerkt.

TALENTSCOUTING EN OPLEIDING

In de opiniepeilingen stijgt D66 in de loop van 2008 naar meer dan twintig zetels. De sterke groei van de partij is natuurlijk mooi, maar er kleven ook risico's aan. Zo trekt een partij die op winst staat 'gelukszoekers' aan, mensen die hopen snel carrière te kunnen maken en de snel groeiende partij willen gebruiken als vehikel om een mooie positie te verwerven. De democraten doen er daarom verstandig aan om toekomstige volksvertegenwoordigers en bestuurders zorgvuldig te selecteren. Bovendien: als de electorale ambities van de democraten worden gehaald, moet de partij wel voldoende en gekwalificeerde mensen hebben die de zetels in de Tweede Kamer, Eerste Kamer, gemeenteraden en Europees Parlement gaan innemen. Die mensen, zo stellen de democraten vast, zijn er anno 2007 onvoldoende.¹⁵⁰ De komende jaren zal dan ook actief moeten worden gezocht naar nieuw talent en zullen potentiële volksvertegenwoordigers

gers en bestuurders moeten worden geselecteerd en opgeleid. Het organiseren van scouting en training van talent was ook één van de aanbevelingen van de commissie-Groenman (2007) en die aanbeveling wordt in het najaar van 2008 uitgevoerd. Dan gaat namelijk een scoutingcommissie aan het werk, onder leiding van Arjen van Gils, de gemeentesecretaris in Rotterdam. Ook partijvoorzitter Van Engelshoven, de directeur van het partijbureau Robert Strijk en Eerste Kamerlid Gerard Schouw maken deel uit van de scoutingcommissie. De commissie heeft de taak om “kandidaten voor gezichtsbepalende functies te scouten en te selecteren”. Het doel is vijftig potentiële kandidaten voor de Tweede Kamer, Eerste Kamer en Europees Parlement te vinden, alsmede een groep van zestig potentiële wethouders voor de grote steden en kandidaten voor bestuursfuncties. In de loop van 2009 wordt ook gestart met een serie voorlichtingsbijeenkomsten voor mensen die geïnteresseerd zijn om gemeenteraadslid te worden. Zij worden geïnformeerd over wat het raadslidmaatschap inhoudt en wat het betekent om D66-raadslid te zijn. Deze voorlichting moet mensen enthousiast maken voor het raadswerk. In het najaar van 2009 volgen trainingen voor kandidaat-raadsleden, zoals debattraining, onderhandelingsvaardigheden en omgang met de pers, onderhandelingen.¹⁵¹ Ook zijn er gerichte trainingen voor kandidaat-bestuursleden in de grote afdelingen, debattrainingen voor lijsttrekkers, cursussen onderhandelingsvaardigheden en *masterclasses* campagnevoeren. Het programma *Route 66* richt zich ten slotte op het ontwikkelen van jong talent op de langere termijn.¹⁵² D66 wil door het professionaliseren van de selectie van potentiële kandidaten de kwaliteit kanaliseren. Dit is volledig nieuw voor D66, erkent ook partijvoorzitter Van Engelshoven: “Voorheen was er minder centrale regie en de selectie van mensen berustte regelmatig op toeval. We gaan nu systematischer en proactief op zoek naar mensen en duidelijker selecteren op kwaliteit. Het moet een wervings- en selectieproces worden dat zorgvuldig, zuiver en transparant is.”¹⁵³

Na een oproep in partijjorgaan *Democraat* melden meer dan honderd kandidaten zich bij de scoutingcommissie aan. Dit zullen er uiteindelijk zelfs 235 worden, genoeg om de hele Tweede en Eerste Kamer geheel met D66'ers te vullen.¹⁵⁴ Voor de scoutingcommissie is de individuele kwaliteit van kandidaten natuurlijk belangrijk, maar de commissie kijkt ook naar de samenstelling van te vormen team voor bijvoorbeeld de Tweede Kamerfractie. In zo'n fractie moeten immers verschillende deskundigheden aanwezig zijn en ook moet er een balans zijn in de verdeling man/vrouw en jong/oud. Van Gils: “Voor de Tweede Kamer is het belangrijk om een veelzijdig team te hebben. We weten straks waarin we ruim zitten en waarnaar we nog op zoek moeten.”¹⁵⁵ Partijvoorzitter Van Engelshoven heeft hier in 2007 al op gewezen toen het stemadvies op de schop ging. De scoutingcommissie ligt in het verlengde hiervan en onder-

streept de meer centrale aansturing van de selectie van kandidaat-volksvertegenwoordigers voor D66. Het contrast met de ultrademocratische manier waarop de democraten dat in het verleden deden, is groot.

Kandidaten die in aanmerking willen komen voor het scouting- en opleidingstraject moeten solliciteren bij het partijbureau in Den Haag. Daar vindt een eerste selectie plaats, waarna de kandidaten worden onderworpen aan een *assessment* door een extern bureau. Ten slotte moeten de kandidaten voor de scoutingcommissie verschijnen. Doordringen tot het selecte gezelschap aan politiek talent is dus niet eenvoudig. Maar wie de eerste drie hordes in deze voor D66 unieke professionaliseringsstag heeft genomen, kan in het voorjaar van 2009 aan het opleidingstraject beginnen. De groep *high potentials* vormt vanaf dat moment een 'schaduwfractie', waarin ze onder begeleiding van de scoutingscommissie en een werving- en selectiebureau worden getest en klaargestoomd voor het 'echte werk'. De schaduwfractie van 35 potentiële Kamerleden komt iedere paar weken bijeen en functioneert als ware het een echte fractie. Ze discussiëren over actuele politieke thema's, bouwen dossierkennis op en worden door een begeleidingscommissie beoordeeld op een reeks van vaardigheden die voor de functie van Tweede Kamerlid van belang zijn. Aan het eind van 2009 vindt een nadere selectie plaats en horen de kandidaat-Kamerleden wie er doorgaan en wie niet.¹⁵⁶ Deelname aan de schaduwfractie garandeert geen hoge plaats op de kandidatenlijst, uiteindelijk is het aan de leden van de partij om de kandidatenlijst vast te stellen en ook andere belangstellenden kunnen zich kandidaat stellen. Maar, zo zegt partijvoorzitter Van Engelshoven: "Die schaduwfractie zit daar natuurlijk niet voor niets."¹⁵⁷

Noten hoofdstuk 6

- ¹ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 19 april 2008
- ² de Volkskrant, 19 april 2003
- ³ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ⁴ Trouw, 18 februari 2004
- ⁵ de Volkskrant, 28 april 2006
- ⁶ de Volkskrant, 11 mei 2006
- ⁷ Interview Alexander Pechtold, 8 september 2011
- ⁸ Vergadering landelijk bestuur 23 november 2006, vertrouwelijk deel archief D66; interview Mark Sanders, 20 maart 2012
- ⁹ Vergadering landelijk bestuur 23 november 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹⁰ Vergadering landelijk bestuur 6 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66; interview Frank Dales 31 mei 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Mark Sanders, 20 maart 2012; interview Roelof van Netten, 5 april 2012
- ¹¹ Interview Frank Dales, 31 mei 2011
- ¹² Vergadering landelijk bestuur 6 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66; interview Frank Dales 31 mei 2011
- ¹³ Interview Frank Dales, 31 mei 2011
- ¹⁴ Interview Roelof van Netten, 5 april 2012
- ¹⁵ Vergadering landelijk bestuur 18 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
- ¹⁶ Vergadering landelijk bestuur 20 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66; vergadering landelijk bestuur 17 januari 2007, vertrouwelijk deel archief D66; vergadering landelijk bestuur 28 februari 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹⁷ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ¹⁸ Concept-rapport 'Door met D66?!', ongedateerd (eind 2006), archief D66
- ¹⁹ Vergadering landelijk bestuur 18 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ²⁰ Concept-rapport 'Door met D66!', februari 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ²¹ Idem
- ²² Idem
- ²³ Idem
- ²⁴ Idem
- ²⁵ Vergadering landelijk bestuur 28 februari 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ²⁶ 'Klaar voor de klim. D66 werkt aan 2010'
- ²⁷ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ²⁸ 'Projectvoorstel Commissie Herziening Werkwijze', ongedateerd, archief D66
- ²⁹ www.verkiezingsuitslagen.nl
- ³⁰ de Volkskrant, 16 maart 2007
- ³¹ Vergadering landelijk bestuur 14 maart 2007, vertrouwelijk deel archief D66; www.parlement.com
- ³² www.parlement.com
- ³³ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ³⁴ Idem
- ³⁵ Democraat, oktober 2010
- ³⁶ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ³⁷ Pechtold, p.42-43
- ³⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2006-2007, nr.26 en nr. 27
- ³⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2006-2007, nr.27
- ⁴⁰ NRC Handelsblad, 15 december 2006
- ⁴¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2006-2007, nr.27
- ⁴² de Volkskrant, 14 december 2006
- ⁴³ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012

- ⁴⁴ Pechtold, p.44
- ⁴⁵ www.d66.nl, 23 maart 2007
- ⁴⁶ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 november 2007
- ⁴⁷ www.d66.nl, 23 juli 2007
- ⁴⁸ www.d66.nl, 4 september 2007
- ⁴⁹ www.d66.nl, 28 maart 2008
- ⁵⁰ de Volkskrant, 19 april 2008
- ⁵¹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 17 november 2007
- ⁵² Trouw, 19 mei 2008
- ⁵³ Trouw, 19 september 2007
- ⁵⁴ Vergadering landelijk bestuur d.d. 23 november 2006, vertrouwelijk deel archief D66; vergadering landelijk bestuur d.d. 20 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ⁵⁵ 'Ledenwerfplan tot 31 december 2007', 27 juni 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ⁵⁶ 'Ledenwervingsplan 2008', januari 2008, archief D66
- ⁵⁷ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 12 mei 2007
- ⁵⁸ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁵⁹ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁶⁰ Idem
- ⁶¹ Interview Mark Sanders, 20 maart 2012
- ⁶² Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁶³ Interview Roelof van Netten, 5 april 2012
- ⁶⁴ Vergadering landelijk bestuur 5 september 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ⁶⁵ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁶⁶ Zie ook Van der Land
- ⁶⁷ Huishoudelijk reglement D66 2009, artikel 7.7.3
- ⁶⁸ Zie ook Van der Land, p.356
- ⁶⁹ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁷⁰ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁷¹ Idem
- ⁷² Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁷³ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁷⁴ Vergadering landelijk bestuur 15 november 2007, archief D66; interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁷⁵ Algemene Organisatorische Motie van AAV en ARV Groningen, congres 22 november 2003
- ⁷⁶ Idem
- ⁷⁷ Vergadering landelijk bestuur 16 maart 2005, vertrouwelijk deel archief D66
- ⁷⁸ Idem
- ⁷⁹ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁸⁰ Voor het schrijven van het rapport van de commissie wordt de auteur van dit boek benaderd.
- ⁸¹ 'Verloren vertrouwen en de weg naar herstel', rapport Commissie-Groenman, november 2007, archief D66
- ⁸² Idem
- ⁸³ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 november 2007
- ⁸⁴ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 17 november 2007
- ⁸⁵ Idem
- ⁸⁶ Vergadering landelijk bestuur 16 februari 2005, vertrouwelijk deel archief D66
- ⁸⁷ Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ⁸⁸ Idem
- ⁸⁹ Idem
- ⁹⁰ Interview Joris Backer, 1 september 2011
- ⁹¹ Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ⁹² Interview Joris Backer, 1 september 2011
- ⁹³ Vergadering landelijk bestuur 11 februari 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 25 maart 2009, archief D66; D66 Nieuwsbrief, maart

- 2010; Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ⁹⁴ Interview Joris Backer, 1 september 2011
- ⁹⁵ Artikel 2 van de statuten van D66
- ⁹⁶ Interview Joris Backer, 1 september 2011
- ⁹⁷ Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ⁹⁸ Interview Joris Backer, 1 september 2011
- ⁹⁹ Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ¹⁰⁰ NRC Handelsblad, 16 mei 2009
- ¹⁰¹ de Volkskrant, 2 november 2009
- ¹⁰² de Volkskrant, 21 maart 2007; de Volkskrant, 22 maart 2007; Trouw, 22 maart 2007
- ¹⁰³ Trouw, 9 augustus 2007
- ¹⁰⁴ Tweede Kamer, vergaderjaar 2006-2007, nr.93; Trouw, 7 september 2007
- ¹⁰⁵ Trouw, 27 maart 2008
- ¹⁰⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, nr.70; de Volkskrant, 1 april 2008; Trouw, 1 april 2008; de Volkskrant, 2 april 2008
- ¹⁰⁷ Trouw, 19 mei 2008
- ¹⁰⁸ Idem
- ¹⁰⁹ Idem
- ¹¹⁰ Tweede Kamer, vergaderjaar 2009-2010, nr.2; Trouw, 17 september 2009
- ¹¹¹ de Volkskrant, 4 december 2007
- ¹¹² NRC Handelsblad, 1 december 2007
- ¹¹³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, nr.35; Trouw, 13 december 2007
- ¹¹⁴ de Volkskrant, 2 november 2009
- ¹¹⁵ Idem
- ¹¹⁶ Trouw, 3 november 2009; de Volkskrant, 3 november 2009
- ¹¹⁷ de Volkskrant, 30 januari 2010
- ¹¹⁸ Trouw, 4 november 2009
- ¹¹⁹ Trouw, 9 november 2009
- ¹²⁰ Trouw, 1 maart 2010
- ¹²¹ de Volkskrant, 9 november 2009
- ¹²² Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹²³ de Volkskrant, 15 maart 2008; NRC Handelsblad, 24 mei 2008
- ¹²⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹²⁵ Democraat, juni 2009
- ¹²⁶ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹²⁷ Idem
- ¹²⁸ 'P&O Landelijk Bureau D66', januari 2008, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹²⁹ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹³⁰ 'P&O Landelijk Bureau D66', januari 2008, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹³¹ 'De campagne is begonnen - strategisch plan D66 2008-2011', 28 januari 2008, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹³² 'De campagne is begonnen - strategisch plan D66 2008-2011', 28 januari 2008, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹³³ Vergadering landelijk bestuur 30 januari 2011, archief D66
- ¹³⁴ Holsteyn en De Ridder, p.209
- ¹³⁵ Holsteyn en De Ridder, p.219-220
- ¹³⁶ Holsteyn en De Ridder, p.205
- ¹³⁷ Holsteyn en De Ridder, p.206
- ¹³⁸ Holsteyn en De Ridder, p.202
- ¹³⁹ 'Marketingplan 2008 en verder' en bijbehorende presentatie, januari 2008, archief D66; vergadering landelijk bestuur, 2 april 2008, archief D66
- ¹⁴⁰ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 19 april 2008
- ¹⁴¹ Idem
- ¹⁴² Idem
- ¹⁴³ Bijlage A, vergadering landelijk bestuur 7 april 2008, archief D66
- ¹⁴⁴ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹⁴⁵ Democraat, jaargang 41, nummer 1
- ¹⁴⁶ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

- ¹⁴⁷ BN/De Stem, 25 juni 2009; Omroep Brabant, 21 augustus 2009
- ¹⁴⁸ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹⁴⁹ Vergadering landelijk bestuur 25 maart 2009, archief D66
- ¹⁵⁰ 'De campagne is begonnen - strategisch plan D66 2008-2011', 28 januari 2008, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹⁵¹ 'Memo programma opleidingen', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 4 maart 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 28 mei 2008, archief D66
- ¹⁵² Idem; D66 Nieuwsbrief, december 2009
- ¹⁵³ 'Werving, selectie, ondersteuning en training nieuwe kader D66', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 7 mei 2008, archief D66; Democraat, oktober 2008
- ¹⁵⁴ Democraat, april 2009
- ¹⁵⁵ Idem
- ¹⁵⁶ 'Werving, selectie, ondersteuning en training nieuwe kader D66', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 7 mei 2008, archief D66; 'Memo programma opleidingen', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 4 maart 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 25 november 2009, archief D66
- ¹⁵⁷ Vrij Nederland, 31 oktober 2009

Noten hoofdstuk 7

- ¹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 maart 2009
- ² De Telegraaf, 26 juli 2009
- ³ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 19 april 2008
- ⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁵ de Volkskrant, 6 maart 2009
- ⁶ Persbericht Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 16 januari 2009

- ⁷ Van der Land, p.360
- ⁸ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 19 april 2008
- ⁹ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 7 maart 2009
- ¹⁰ Democraat, februari 2010
- ¹¹ Idem
- ¹² 'Voorstel fondsenwerving', 8 februari 2009, archief D66
- ¹³ Democraat, februari 2010
- ¹⁴ 'Binding nieuwe leden', bijlage bij agenda vergadering landelijk bestuur oktober 2008, archief D66
- ¹⁵ de Volkskrant, 9 november 2009
- ¹⁶ Andeweg en Thomassen, p. 51
- ¹⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2008-2009, nr.69
- ¹⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2008-2009, nr.81
- ¹⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2009-2010, nr.2
- ²⁰ Idem
- ²¹ NRC Handelsblad, 16 mei 2009; de Volkskrant, 22 december 2009
- ²² Radio 1 Journaal, 13 december 2009
- ²³ EénVandaag, 10 december 2009
- ²⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ²⁵ Interview Alexander Pechtold, 16 mei 2009
- ²⁶ de Volkskrant, 16 januari 2009
- ²⁷ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ²⁸ Congrestoespraak Alexander Pechtold 19 april 2008
- ²⁹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 maart 2009
- ³⁰ Idem
- ³¹ NRC Handelsblad, 16 mei 2009
- ³² 'Concept D66 Campagneplan EP 2009', december 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ³³ Idem
- ³⁴ Idem; vergadering landelijk bestuur 18 juni 2008, archief D66
- ³⁵ Vergadering landelijk bestuur 12 december 2007, archief D66